Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 28 (13628) | 1988 чылдың февраль 3, среда | 1925 чылда үнделлеттингеп | Өртээ 3 коп.

ПАРТИЯНЫҢ НЕГЕЛДЕЗИ ЫНДЫГ

КОММУНИСТ БҮРҮЗҮ КАЯА-ДАА ҮЛЕГЕР-ЧИЖЕК БОЛУР

Ленинчи партияның удуртукчу ролюнуң өскени, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедир талазы-биле партияның салган сорулгаларының улуг хемчээлдии, нарыны коммунист бүрүзүнүң күш-ажылга, сагылга-чурумга, хөй-ниитиниң херээжие база хууда амыдыралыга үлегер-чижектиг болурун негеп турар. Ынчангаш партия эге организацияларының коммунистиң идепкейин, бот-харыы-салгазын, ат-алдарын бедидеринче угланган ажылдарны калбарткан. Эде тургустунуушкунну канчаар удуртуп турарының дугайында айтырыгны чугаалашкан партия Кызыл хооркомунуң, райкомнарның пленумнарынга, коммунистиниң хуралдарынга оны демдеглээн.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң, партия Төп Комитединиң январь, июнь (1987 ч.) Пленумнарының соонда эрткен үеде партия хооркомунуң, райкомнарның, парткомнарның, партия эге организацияларының ажыл-чорудулгазындан алгаш көөрге, ажылчын-даа, удуртукчу-даа — кандыг-даа коммунисте рден партийжи негелдени элээн күштелдиргеп. Пленумнарга, парткомнарга, партия, партбюро хуралдарынга коммунистиниң, коммунист-удуртукчуларның устав негелдерии, партийжи даалгаларны, планныг онаалдаларын, социалистиг хүлээлгелерии, даандырган ажыл-херектн канчаар күүседип турарының, хөй-ниитиниң ажылынга киржилгезиниң, хууда амыдыралының дугайында отчёттарын дыңнаарын болгаш характеристикаларын бадылаарын элээн көвүдеткеп.

Кызыл хооркомунуң, Кызыл, Эрзин, Өвүр, Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга, Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик болгаш өскеда райкомнарның пленумнарынга, дыка хөй парткомнарның, партия, партбюро хуралдарынга бүдүргелеринии, организацияларның, совхозтарның удуртукчулары, кол специалистери, бөдүүн коммунистер отчёттарын берген, оларның характеристикаларын бадылаан. Ол болза чугле отчёдуп берген удуртукчуларның бот-идепкейин, харыы-салгазын бедидеринге, кижизидилгезинге салдарны чедирип турар эвес, харын партия организациязында бактаап турар оске-даа коммунистерниң, СЭКП кежигүнүнге кандидаттарның партияның Уставының, партийжи ажылдың норма-чижектериниң негелдеринии эки билип алырынга, боттарының эргелерин, хүлээлгелерин улам хандыр шиңгээдиринге дузаны чедирген. Оон аңгыда, коллективтиң мурнунда салдынган социал-экономиктиг сорулгаларны чедиишкиниг шиитпирлээр дээш харыысалгазын бедидеринге, ылангыя экономиканы эргелеп башкарарын чаартырынга, бот-орулга-чарылганы нептередиринге, күш-ажылдың сагылга-чурумун, организастыг чорукту быжыглаарынга, шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди калбартырына дузалаан. Оон түңнелинде партия эге организацияларының дайынчы арга-шинээн, коммунистерниң авангардчы ролю бедии, партийжи негелде күштелип турар, ынчангаш демократияны калбартып, ханыладырыпга, экономикага үндезин реформаны боттандырарынга идигин берген.

Партия эге организацияларының коммунист бүрүзүнден даандырган ажыл-херээ база партийжи даалгаларны канчаар күүседип турарының дугайында партийжи негелдени элээн күштелдиргении эде тургустунуушкунну канчаар удуртуп турарын чугаалашкан коммунистерниң хуралдарынга коммунистиниң, партийжи даалгаларны, планныг онаалдаларын, социалистиг хүлээлгелерии, даандырган ажыл-херектн канчаар күүседип турарының, хөй-ниитиниң ажылынга киржилгезиниң, хууда амыдыралының дугайында отчёттарын дыңнаарын болгаш характеристикаларын бадылаарын элээн көвүдеткеп.

Кызыл хооркомунуң, Кызыл, Эрзин, Өвүр, Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга, Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик болгаш өскеда райкомнарның пленумнарынга, дыка хөй парткомнарның, партия, партбюро хуралдарынга бүдүргелеринии, организацияларның, совхозтарның удуртукчулары, кол специалистери, бөдүүн коммунистер отчёттарын берген, оларның характеристикаларын бадылаан. Ол болза чугле отчёдуп берген удуртукчуларның бот-идепкейин, харыы-салгазын бедидеринге, кижизидилгезинге салдарны чедирип турар эвес, харын партия организациязында бактаап турар оске-даа коммунистерниң, СЭКП кежигүнүнге кандидаттарның партияның Уставының, партийжи ажылдың норма-чижектериниң негелдеринии эки билип алырынга, боттарының эргелерин, хүлээлгелерин улам хандыр шиңгээдиринге дузаны чедирген. Оон аңгыда, коллективтиң мурнунда салдынган социал-экономиктиг сорулгаларны чедиишкиниг шиитпирлээр дээш харыысалгазын бедидеринге, ылангыя экономиканы эргелеп башкарарын чаартырынга, бот-орулга-чарылганы нептередиринге, күш-ажылдың сагылга-чурумун, организастыг чорукту быжыглаарынга, шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди калбартырына дузалаан. Оон түңнелинде партия эге организацияларының дайынчы арга-шинээн, коммунистерниң авангардчы ролю бедии, партийжи негелде күштелип турар, ынчангаш демократияны калбартып, ханыладырыпга, экономикага үндезин реформаны боттандырарынга идигин берген.

Партия эге организацияларының коммунист бүрүзүнден даандырган ажыл-херээ база партийжи даалгаларны канчаар күүседип турарының дугайында партийжи негелдени элээн күштелдиргении эде тургустунуушкунну канчаар удуртуп турарын чугаалашкан коммунистерниң хуралдарынга демдеглээн. Кызыл районда «Тиилелге» совхозтуң парткому, партия эге организациялары коммунистерниң күш-ажылга, хөй-ниитиниң херээжие, амыдыралга үлегер-чижектиг болурунче улуг кичээнгейни салып, оларның отчёттарын дыңнаарын чаңчыл болдурган. Оон ачызында олар планныг онаалдаларын чедиишкиниг күүседип, бот-орулга-чарылганы, бот-акшаланыышкынны боттандырар дээш чаа ёзу-биле ажылдап турарлар. Совхоз эрткен юбилейлиг чылда эки көргүзүглерии чедип алгаш, республиканың социалистиг чарыжынга тиилекчи болган. Ол ышкаш партия организациялары республикада эвээш эвес.

Эде тургустунуушкунну канчаар удуртуп, турарының дугайында айтырыгларны чугаалашкан пленумнарга, хуралдарынга партия кежигүннери болгаш СЭКП кежигүннеринге кандидаттар-биле ажылды негелдеге чедир чоруттайн турарын чөптүү-биле шүгүмчүлээн. Коммунист удуртукчуларның, коммунистериң отчёттарын дыңнаарын, характеристикаларын бадыларын пайысылалдың, районнарның партия эге организацияларыпың ам-даа эвээш чорудуп турар. Коммунистериң отчёттарын дыңнаан соонда, оларга берген даалгаларның күүселдези кайы хире чоруп турарын доктаамал хынаавйн, партижи шыңгыы негелдени тургуспайн келгенинден четпестер чайлаттынмайн, бир чылдан дараазында чылче улажып турар. Совхозтарның хөй нуруузунуң экономиказы кошкак, мал болгаш чер ажылында четпестерни эдер, чаа ёзу-биле ажылдаар дугайында ажыл-агыйларның директорлары партия хуралдарынга каш удаа аазаан хирезинде, үндезин өскерилгелер болбаан. Оларга «Сүт-Хөл», «Доң-Терезин», «Тээли», «Коммунизмниң херели», «Коммунизмниң орук», «Искра» болгаш оске-даа совхозтар хамааржыр. Ол ышкаш РАҮК-тер мал болгаш чер ажылын үндезинии-биле эде тургузар дээш ёзулуг дээштиг хемчеглерии албайн, четпестер-биле эптежип, шүшпеп ажылдап турарын солуннарга бижип, партия райкомнарының пленумнарынга, партия хуралдарынга сөөлгү үеде каш удаа шүгүмчүлээн. Ындыг-даа болза оон кандыг-даа түңнелди үндүрбейн, эрги ёзугаар ажылдап турар. Эрзин, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Тес-Хем, РАҮК-тер (даргалары Д. С. Хорлуу, М. Б. Кара-Сал, С. К. Долгар, Ш. Х. Серээдар) ажылын кончуг оожум эде тургузун турда, хамаарышкан партия райкомнарының бюролары, партия эге организацияларының шыңгыы партийжи негелдени тургуспааны четпес. Бо чылын республиканың совхозтары долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчээн, ынчангаш партия эге организацияларының, коммунист удуртукчулар, коммунистер экономиканың үндезин реформазын чедиишкиниг шиитпирлээрине бүгү күштү, арга-дуржулганы мөөңнээри эң-не чугула айтырыг болур.

Эрткен чылын алгы заводу, Кызылдың эът комбинады, «Тудуг кезектер» комбинады, «Шагаан-Арыг тудуг» трези, «Тыва суг тудуг» трестиң демир-бетон кылыглар заводу социалистиг хүлээлгелерии күүсетпээн. Оларның удуртукчуларының шыңгыы партийжи негелдени тургуспаанындан ол четпестер болган.

Коммунистериң аразында планныг онаалдаларын күүсетпес, даасхан ажылынга ээ-харыысалга, инициатива чок, күш-ажылдың сагылга-чурумун, корум-чурумну хажыдар, ажылын оожум эде тургузуп турар удуртукчуларны, коммунистерни илередии турза-даа, оларның-биле партия эге организацияларының кошкак ажылдан турарындан ол четпестер оожум чайлаттынып, колдуунда уламчылап турар. Ылаңгыя планныг онаалдаларын, социалистиг хүлээлгелерин күүсетпес, идепкей, инициатива чок коммунистер кайы-даа партия организациязында бар. Партия эге организацияларының ол четпестерни чайладырының дээштиг хемчеглерии алыр, партийжи негелдени күштелдирер ужурлуг.

Партия обкомунуң VII пленуму чоокта чаа болуп эрткен, оон шиитпирлеринде коммунистериң авангардчы ролюн бедидерии, олардан негелдени күштелдирерии айтыкан болгай, ынчангаш ону күүседир дээш партия организацияларының дээштиг ажылдарны чорудары негеттиниң турар.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел партия конференциязынга партияның XXVII съездизиниң шиитпирлериниң боттанышкынының чоруп турарының, он ийиги беш чылдың бирги чартыының кол түңнелдериниң болгаш эде тургустунуушкун чорудулгазын ханыладыр талазы-биле партия организацияларының сорулгаларының дугайында чугаалажыр. Партияның амыдыралында ол улуг болуушкунга бүгү талалыг хынамчаныг белеткенин турар. Коммунист бүрүзү оон мурнуку одуруунга чорууру, каяа-даа үлегер-чижектиг болуру партияның амгы негелдези ындыг.

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

ХООЧУННАРГА ТУРАСКААТКАН

Алдан-Маадыр суурда Самбажык аттыг Культура бажыңында «Алдан-Маадыр» совхозтуң хоочун малчыннары Килбак Ыймаандаевич биле Солай Сырбааевна Монгуштарның күш-ажылчы оруунга тураскаатказн кежээ болуп эрткен. Олар 40 чыл иштинде малчыннап ажылдаан, 181 тонна дүктү. 12472 анай, хураганны күүнеге остүрүп бергеннер. Совхозтуң директсиязы, партия, профэвилел болгаш комсомол организациялары, суурнуң чурттакчылары, хоочуннарның уруглары, уругларының уруглары оларга чылыг сөстерни сөглеп, өөрүп четтиргении илередии, аас-кежикти, кадыкшылды күзээн.

Хоочуннарга тураскаатказн концерт база болган. Байырлыг кежээ үезинде Улус ажыл-агый чедиишкиниериниң Москвада делгелезинче баар хөлас путёвканы, хүндүлел бижикти малчын өгбүлеге тывысхан.

В. ХОВАЛЫГ.

ИДЕГЕЛДИГ ДУЗАЛАКЧЫЛАР

Барыын-Хемчик районнуң совхозтарында бо хүнде хөй оолдаашкыны кидин түлүк. Ниитизи-биле хөйжуларда ам 140 хире комсомолчулар болгаш аныяктар сакманчылап ажылдап турар. Оларның кол нуруузун комсомол организацияларынан эвилелден чоруткан, малды ажаарынга, чемгерериге сакманчыларны оөреткен.

Амгы үеде «Барлык» совхозтуң Аксы-Барлык салбырында мурнакчы хөйжу Эрес-оол Хертектиң кодаында комсомолчу сакманчылар Виктор Хомушку, Чудурук Ооржак база Бижиктиг-Хая салбырда Долаана Монгуш, Валентина Монгуш, «Шекпээр» совхозта Светлана Монгуш, «Хемчиктс» Айлаң Доңгак олар хураганнарны эки ажаап, азырааш, малчыннарынга мактадып турар.

Б. БАГЫТ-ООЛ,
Барыын-Хемчик район.

РОССИЯ: ЧЫЛДЫҢ ТҮҢНЕЛДЕРИН ҮНДҮРГЕН

Партияның XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның оон сооида болган Пленумнарының шиитпирлерин херек кырында боттандырып чорудуп турар Россия Федерациязының ажылчы чону Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылында ниитилел будүрүлгезиниң улам ыцай өзүлдезии хандырган деп, 1987 чылда Россияның экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының күүселдезиниң түңнелдериниң дугайында РСФСР-ниң Статкүркомунуң дыңнадыында айтып турар.

Үлетпүр продукциязының өзүлдезиниң төлевилеттинген темпилери чедип алдынган. Одалга-энергетика болгаш металлургия комплекстериниң будүрүлгелери эки ажылдан келген. Мал ажылының продукциязын будүрериниң хемчээли улгатkан. Будүрүлгелериниң техниктиг эде чепсегленишкинине болгаш чаартылазынче чорудуп турар акша-хөреңгиниң үлүг улгатkан. Арыг орулга оскен. Эргелеп башкармалганың структуразы, ажыл-агый чорударының хевирлери болгаш аргалары сайзырангайжын турган. Будүрүлгени эргелеп башкарарынга демократчыдылга чорудулгазы хөгжүп келген.

Идепкейлиг социал политиканы чайгылыш чокка боттандырып чорудуп турар. Ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның ажыл төлевири, колхоочуларның күш-ажылының төлевири, хереглелдиң ниитилел фондулары өскен, чурттарга бажыңнарын тудар талазы-биле онаалдаар күүсеттинген.

Национал орулганың өзүлдезиниң темпизинге материалдыг чарыгдалдарны эвээжедир, көдээ ажыл-агыйның ниити продукциязын будүрер талазы-биле онаалдаларның күүсеттинмээн, даштыкы садыгдан орулганың кызырылганы, ол ышкаш эзиртир суксунарны будүрүп үндүрериниң кызырылганы салдарлыг болган.

Машина тудуунуң комплекизинниң хөгжүлдезин планнаттынганындан оожум темпилер-биле боттандырып турган. Кол фондуларны ажыглалга киирериниң планы күүсеттинмээн. Бедик шынарлыг бараанларга болгаш ачы-дуза чедирилгезинге чурттакчы чонуң негелдези четпес хандыртынын келген. Үлетпүрде үш будүрулгенің бирээзи-ле, керээлиг тудуг-монтаж организацияларының бештиң бирээзи-ле сан-хөө талазы-биле планны күүсетпээнпер.

Чыл иштинде Күрүне хуулээп алыышкыны 33 миллион рубль түңнүг продукциянын үрей кыганы дээш шуут хүлээп албаан. Шынарның дээди категориязының продукциязын будүрүп үндүрер талазы-биле планны үлетпүр будүрүлгелери болган каттыжыышкыннары күүсетпээн.

Будүрүлгениң кол фондулары 7,5 хуу чаартынган. 1986 чылга деңнээрге ажылдап турар будүрүлгелерии эде чепсегленишкинге болгаш чаартырынга күрүненнің капитал салыышкыннары 8 хуу, машина тудуунуң комплекизинге—17 хуу оскен. 12,9 миллион тонна чижегленалганы-биле одалга-энергетика курлавырларың, 1,2 миллион тонна кара металлдарның прокадың, 1,8 миллион тонна цементини камнап алган.

Улус ажыл-агыйының адырларында ажылдап турар ажылчыннарның, албан-хаакчыларның болгаш колхозчуларның чылда ортумак саны 72,3 миллион кижи болган. Будүрүлгениң бүгү немей өзүлдези күш-ажылдың будүрүкчүлүүн бедиткенибиле чедип алдынган. Будүрүлге адырларында (үлетпүрде, көдээ ажыл-агыйда, тудугда, транспортта) ажылдап турарларның саны кызырылган.

Кооперативтерде ажылдап турарларның саны 69 муң хире кижи болган. Олар 168,1 миллион рубльге продукция будүрүп, ачы-дуза чедиргеннер.

Эрткен чылын долу бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкынның байдалында үзетпүрүн 1,4 муң каттыжыышкыннары болгаш будүрүлгелери ажылдап турган. Ол будүрүлгелер керээлиг хүлээлгелерии барымдаалап продукция садыын саарарының планын 98,8 хуу күүсеткен. Оон-биле кады ажыл-агый чорударының чаа механизминиң артык талаларын долу хемчээл-биле ажыглап шыдаваан.

Үлетпүрде продукциязын оске будүрүлгелерге бээрин барымдаалаан продукция саарарының планы 98,3 хуу күүсеттинген. Керээ сагылга-чурумуи үрээн каттыжыышкыннарның болгаш будүрүлгелерниң үлүг 26 хуу (1986 чылда—30 хуу) болган. Үлетпүр продукциязын будүрери 3,5 хуу оскен. Күш-ажылдың будүрүкчүлүү 3,9 хуу оскен.

Чамдык культураларны тарып өстүрериниң хемчээлии эвээжеткенинден РСФСР-ниң колхозтары болган совхозтары оон мурнунда чылда тургапы-биле деңнээрге эрткен чылын 2 миллиард рубльдиң орулгазын чедир албаан. Оларның орулгазы 10 миллиард рубль болган. Карылгалыг ажыл-агыйларның саны 1986 чылда 4,1 муң тургапындан 4,9 муң чедир көвүдээн. Кара эвес хөрзүнүг зонапың агроүлетпүр комплекизинің хөгжүлдезинде эрткен чылын үндезин чаартылга чедип алдынмаан.

Водка болгаш ликёр-водка кылыгларын будүрери 1986 чылда тургапындан 15 хуу кызырылган.

1987 чылда ниитизи-биле 118,2 миллиард рубльдиң ког фондуларын ажыглалга киирген, ол болза оон мурнунда чылда тургапындан 5,6 миллиард рубль хөй боон турар. Будүрүлге тудуунга бодаарга социал адырның объектилеринге капитал салыышкыннарның өзүлдезиниң темпилери бедик болган.

Чоннуң саны 1988 чылдың эгезинде 146,4 миллион кижи болган. 1986—1987 чылдарда республикага чоннуң өзүлдези эки болган — ортумаа-биле 1,2 миллион кижи немешкен. Ынчаарга 1981—1985 чылдарда 1 миллион хире кижи немешкен турган. Күш-ажыл кылып шыдаар кижилерниң өлүп хораар чоруу 1984 чылда тургапынга деңнээрге 25 хуу кызырылган. Кижилерниң ортумак назыны 2,5 чыл узаан болгаш 69,9 хар четкен. Сөөлгү 25 чыл дургузунда эрткен чылын эң хөй чаштар төрүттүүнү, 1987 чылда 2,5 миллион уруг немешкеп.

Чоннуң материалдыг кежиктн болгаш ачы-дузаны алыры 1986 чылда тургапындан 3,3 хуу көвүдээн. Ындыг болзажок чоннуң негелде-хереглеп оон-даа хөй, чедир хандыртынмаан негелде-хереглелдер көвүдеп турар.

Күрүне болгаш кооперативтиг садыынын үүрмектеп садар бараан саарылгазы 193 миллиард рубль болган азы амгы ортектер-биле алырга 4,9 миллиард рубльге көвүдээн. Ындыг болзажок РСФСР-ге бараан саарылгазының планы ниити хемчээл талазы-биле 8,8 млрд. рубльге чедир күүсеттинмээн.

Чонга куш эъди, чалап сүттен кылган продуктулар, чуурга, үшүш үзүү, крупа, макарон кылыглары садары элээн экижээн. Республиканың чамдык районнарында чонга эът, мал үзү садарында бергедээшкиннер ажып эртинмээн. Чонну картофель, ногаа болгаш фруктулар-биле хандырарында улуг бергедээшкин тургустуна берген. Чоннуң даараан хептеп, идик болгаш трикотаж аймаа-биле хандырары ам-даа четпес. Чурттакчы чонну ыяш, тудуг материалдары-биле хандырары элээн экижээн. Ындыг болзажок түс чернин тудуг материалдары-биле хандырылга четпес боол турар.

Акшаландырыышкынның бүгү дөстеринден РСФСР-де ниитизи-биле 71,3 миллион дөрбелчин метр шөлдүг чаагайжыды кылдыпган 1,3 миллион квартираны туттунган.

Улус өөредилгезин болгаш культура улам хөгжөөн. Эмнелге четкизи калбарган болгаш амбулаторпя-поликлиника албан черлериниң саны көвүдээн. Ындыг болзажок чоннуң бедик мергежилдиг медицина дузаламчызынга негелдези долузу-биле хандыртынмайн турар.

(СЭТА).

ЭРТЕМ-ТЕХНИКТИГ НИИТИЛЕЛДЕРНИҢ СЪЕЗДИЗИ АЖЫТТЫНГАН

МОСКВА. Эртем-техниктиг ниитилелдерниң чедиги Бүгү-эвилел съездизи Кремльдиң Улуг ордузунга дүүн ажыттынган. Чаартыкчыларның хөй миллион отрядын төлөөлеп турар делегаттар эде тургустунуушкуннуң байдалдарында эртем-техниктиг ниитилелдерниң хөгжүлдезиниң оруктарын, улус ажыл-агыйының бүгү звеноларында оларның чогаадыкчы үлүүнүң улгадып турарын чугаалажып көөрлер.

(СЭТА).

РСФСР-де чурттап турар хөй урулгарлыг иелерге «Маадыр ие» атты тыпсыр дугайында

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Он болгаш оон-даа хөй урулгарыы бөжаан болгаш кижизиткен иелерге «Маадыр ие» атты тыпсыр болгаш «Маадыр ие» орден-биле шаңнаары болза:

ТЫВА АССР-ДЕН

Серенмаа Тюлюшевна **Доржу-оол**—«Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң ажылчыны, Улуг-Хем район.

Кара-кыс Седенчиковна **Иргит**—«Барлык» совхозтуң ажылчыны, Барыын-Хемчик район.

Танова Доржуевна **Ооржак**—ажылчын, Сүт-Хөл район.

Анна Маадыр-ооловна **Оюн**—ажылчын, Эрзин район.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы
А. ГРОМЫКО.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары
Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.

Москва, Кремль.
1988 чылдың январь 22.

ХЕМЧЕГЛЕРНИ АП ТУРАР

Долу бот-орулга-чарылгаже шилчээни-биле холбаштыр «Искра» совхозтуң дирекциязы ажыл-агыйда чамдык организастыг хемчеглерии ап эгелээн. Ийи хойжу бригаданы улгаттыр каттыштыргаш, оңу хөй ажылынып фермазы кылгаш, эргелекчизиниге зоотехник Григорий Хомушкуну томуйлаан.

Ажыл-агыйның девискээринде хар кылын дүшкенин барымдаалаш, дирекция база партком, көдээ Совет күүскому мал кыштаглаашкынынче кичээнгейин угландырган. Ол айтырыгны актив хуралынга чугаалашкан. Оон шиитпирин ёзугаар суурда агитквартал дарны база күш-ажылчы коллективтерни, комсомол организациязын, херээженнер чөвүлелии тус-тус коданнарда бижыглаан. Ол ышкаш малчыннарда автомашиналар база тракторлар мал чемп, дус, сүг чедирип чоруп турар. Культура ажылдакчылары база тускай график-биле малчыннар ортузунда ажылдап турар.

Эрткен чылын совхоз хураган алыр планын ыракта чедир күүсетпээн. Ам ындыг чорукту болдурбазы-биле хемчеглерии ап турары ол. Бо хүннерде совхозта хөй оолдаашкыны кидин түлүк. Эң ылангыя Богаандай Ондар, Чайка Иргит, Татьяна Ондар оларның коданында хөй хой төрээн болгаш хураганнары менди. Өске чамдык коданнарда хойнуң арга салыр чоруу бар.

А. ОНДАР.
Чөөн-Хемчик район

Улуг-Хемде «Найырал» совхозтуң малчыны Чыпсын Дукар-оол кыштаглаашкынга эки белеткенген. Кажаалары чылыг. Оон чанында экжеп алган сигенин сараатгап алган.

Хойлар хураганнап турар. Малчынның кадайы, уруглары сакманчылап турарлар. Чаа төрээн хураганнарның кырындан улуг күштүг электри лампалары-биле чырыдып каан.

Малчын аалдың хураганнары хораваан. Маш хонук артып, хураганнар доруга бээрге, сараатгаан сигенин сакманчылар баглап бээр.

Хойжу Татьяна Чыпсын уруглары Лора, Лена суглар-биле хойларны чылыг суг-биле суггарар, оларга чемнерни каап бээр, хураганнарны иелерипче ыдар.

— Дүүн хойларны кадарып үнгенимде, ылын харлыг одарларга үш хөй хураганнапкан. Оларны инчеектеп алгаш келдим—деп, хойжу Чыпсын Дукар-оол чугаалай-дыр.

ЧУРУКТАРДА: сакманчылап турар Лариса Чыпсын, чанында хойжунуң баштайгы олчазы—чаш хураганнар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Бии-Хем РАҮК-түң кичээнгейинге

ДҮЖҮРБЕС БОЛЗА ЭКИ

Мен 1978 чылдан 1981 чылга чедир Бии-Хемде Билелиг суурга чурттап ажылдап турган мен. Ында сүт-бараан фермазы, клуб, библиотека, ларек, медпункт, эге школа база ясли-сад бар. Суурнуң турар чери аажок чараш чурумалдыг, кат-чимистиг, арыг агаарлыг. Багай-ла чүвези чазын хар эриирге малгашталыр, орук үстүр. Кыжын харын совхозтан автобус тускайлап каан. Суурдан ырак эвеске үлетпүр комбинадының ажылчыннары база ажылдап турду. Төрээн колхоз, совхозунга хөй чылларда ажылдап келген хоочуннар Петр Эникоол, Эник-оол Мөңге, Элексей Байыр, Маады Сундуй, Маады Кызыл-Уруг, Татьяна Чадамба, Таркоп Маады болгаш өскелер-даа ында чурттап чоруур.

Фермага мурнунда саар инектер турган, бызааларны база аңаа ажаап, азыраар турду. Ам сөөлгү чылдарда оларны өскээр көжүргүлээн. Ам харын совхозтуң дирекциязы ол ферманы дүжүрер деп келген. Ында аңаа ажылдап келген, ам чурттап турар ажылчыннарны канчаарыл, бежен ажыг өреге бар. каяа чурттаарыл? Ол ферманы дүжүрери канчап-даа таарышпас, орукка сайдан төп алза? Одар-белчиир бар-дыр, ол төнген эвес. «Кызыл тараачын» совхозтуң удуртукчуларының ындыг шиитпирии шын бе, кандыгыл?

З. МААДЫ.

Коммунист дугайында чугаа

БЕЖЕН ЧЫЛ БОЛГАН

Ады-сураа алгыбаан ол бичии хемчиг-еш Тоора-Хем суурнуң дужунда хем кежилдир агып чыдар. Хемчигештиң уң черниң чону Хөдеш хем дээрлер. Ол хемниң эриинге чурттап чораан анчы, малчын-арат Кол Шагдырның өг-бүлезинге 1917 чылдың чазынында төрүттүнген оолду Найдаң деп адап алган.

Улуг Октябрьның үежизи Найдаң Шагдырович Кол бодунуң үе-чергези, эш-өөрүбиле кады ойнап өзүп келгеш топтуг-томаанныг, угаангыр, ажылгыры-биле үлегерлиг турган.

1933 чыл. Найдаң Кол аревэчи апарган. Ынчан кидиң-не чаа нептерээн тыва бижикке сундулуг-биле өөренип алгаш, бодунуң чоок, кады өөрүн, араттарны бижикке өөредиринге киржип, хөй-ниитиниң ажылы дээш олут орбас идепкейлиг турган.

Идепкейлиг аревэчини 1937 чылда ынчангы Бии-Хем сумузунуң нам кежигүннери ТАРН-ның кежигүнүнге хүлээп ап, улуг идегелди көргүскен. Аныяк кижиниң күш-ажылчы амыдыралынга онзагай үттүндүрбас болуушкун ол болган. Чогум-на оон эгелээш, Найдаң Кол төрээн черинге чаа амыдыралды тургузарынга боду киржип, көшкүн чонну сууржуң байдалче киирер, огород, картошка тарыыр, малга сиген белеткээр, ажыл аъттарын терге, шанакка өөредир, хеме, чөткө дерип алгаш бөлүктээр, өске-даа ажылдарже эш-өөрүн эвилелдежип эгелээн. Ынчангаш Найдаң Кол районга дөртен чылдарның төнчүзүнде эң баштай организастаан «Совет Тыва» колхозтуң үндезилекчилериниң бирээзи, оон баштайгы партия организациязының секретары болуп үш чыл ажылдаан. Ону хоочун-нар сактып, чугаалажып-даа олурарлар. Ынчангы партия организациязының хостатпаан секретарының ажылы чымыштыг-ла турган. Ажылды хөй-ниитиниң өске-даа даалгалары-биле кады күүсетпишаан, колхозтуң кышкы үеде аът транспортун, чайгы үеде балыкчылар бригадазын ол баштап ажылдаан. Төрээн колхозунуң бижыглаарынга бичии-даа бол, улуг-хуузун киирери аныяк кижиниң изиг күзели болган.

Тожуунуң чонунуң чанчыл болган ажылы аң, балык тывыжындан аңгыда, аңаа чер ажылын сайзырадыры, тудуг-суурну хөгжүдери бир кол айтырыг апарган. Бо ажылдарга коммунист Найдаң Кол идепкейлиг киржип, Сайлыг-Ховуда хову бригадазынга үр чылдарда үреттүнелдиг ажылдаан.

Хоочун коммунист пенсияже шагда-ла үнген. Хүндүлүг дыштанылгаже үнзе-даа анаа олурбас кижи. Чайгы үеде совхозтуң мал чеми белеткээринге үргүлчү киржир. Аныяктарның дагдыныкчызы болуп, оларны ажыл-ишке өөредип, чагыг-сүмелерин бээр.

Ооң өөнүң херээжен өзэн Бараан Серен база ажылгырын, кезээде мурнуку одуругларга чоруп, чонга үлегерин көргүскен. Ленин орденниг, сураглыг херээжен анчы, ам-даа хөй-ниитиниң ажылынга киржип чоруур. Өг-бүлениң өзүлери иелээн Адыр-Кежиг суурнуң хоочуннарының «Чыргалдыг назын» фольклор ансамблиниң өткүт үнүг ыраажылары. Оларның уруг-дарыы ада-иезиниң изин истеп, совхозунда ажылдап, чурттап туралар.

50 чыл партия стажтыг Найдаң Колга чоокта чаа «СЭКП-ге 50 чыл болганы» деп хөрек демдээн тывыскан. Чаңгыс чер-чурттуглары аңаа чоргаарланып, байыр чедиргеннер. Оон аңгыда совхозтуң, район, республика организацияларының хөй хүндүлел бижиктери, «Күш-ажылдың хоочуну» медаль, «Социалистиг чарыштың тиилекчизи» хөрек демдээ, ССРЭ-ниң УАЧД-ниң медальдары-биле ооң шаңнаткаңы чеден хар ашкан хоочун коммунистиң чонунга төлептиг бараан болуп чоруурунуң херечизи-дир.

В. ТАМДЫН-ООЛ.
Тожу район.

Бистиң үежилеривис

ШЕВЕРЛЕКЧИЛЕР

ЧУРУКТА: Кызылдың № 48 тудуг эргелелинде Валентина Борбак-оолдуң удуртканы комсомолчу-аныяктар бригадазының аныяк ажылчыннары Зинаида Ундун, Лариса Шорохова, Елена Скрыль чуртталга бажыңнарының өрээлдеринге шеверлел кылырын шалыпкын чорудуп турар.

Бо аныяктар ажылче чеди шак ажып турда, далаштыг чоруптар. Ажылдаар черинге баргаш белеткел ажылдарын эрте эгелээр дээш ындыглар. Олар кызымак ажылдап турар. Хүнде ханалар шеверлээриниң планныг даалгазын чамдыкта ийи катап ажыр боттандырып турар. Интернационалчы бижыг найралдыг бо бригаданың шеверлекчилери январьның планныг даалгазын күүседип алган.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Номчукчуның саналы

ЭДЕ КӨРЗЕ КАНДЫГЫЛ?

«Известия» солунда журналист И. Овчинникованың бижип турары черле шын: «...Бистер каасчараш бажыңнарны, ресторааннарны, кафелерни тудуп турар бис. Чамдык конторалар ордулар биле домей-ле, а оларның дужунда уруглар бажыңын көрүнер даан, дээвириниде ийи-чаңгыс лампочка бүлүртүң кышкан, стол кырында чаңгыс-даа лампочка чок... Оруннар баарында чадыглар кылдыр ойбак-дыдык эрги чоорганнар чадып каан...»

Бо бүгүнү номчуп оргаш, бисте байдалды дедиизээрге, база оон өөдөлээр чүвевис эвээш. Чамдык чижектерни домейлеп көрээлиңер. Бистиң район төвүнде 50 хире улуг-биче организация, албан черлери бар, а уруглар сады — чүгле дөрт. Ол уруглар садтарынга баарга, онза каас чүве чок, эрги, чаа столдар, ында-мында эргижирээн хеп шкафтары, эрги чадыглар. Ойнаарактар салыр таптыг шкаф чок азы чедишпес, харын-даа ада-иеден акша чыып, садыл алыр азы бажыңнардан ойнаарактар эккээр. Садиктер ажылында эде тургустунуушкун, чаа өскертилгелер чок.

А кандыг-бир албан черинге кире бээрге, ында шуут өске. Биске бир албан чери турду. Дарганың өрээлинче кире бергеш, кижи кайгаар — чаа өгленген уруглар бажыны бе азы кабинет бе? Улуг өртектиг шкафтар, ону долдур улуг өртектиг аяк-тавак, шала кырында олбук. Ындыг кабинеттер ам-даа хөй.

Чүгле бисте эвес, а республиканың бүгү районнарының даргаларының кабинеттеринде улуг өртектиг стенкалар кабинетти каастап турар, а оларны чаа өгленген оолдар, уруглар магазинден садып алыр дээш тыппас болгай. Чогум оларның кабинетке черле ажыы чүл? Ооң иштинге чүү турар ужурлугул? Чамдыктарының иштин янзыбүрү номнар долган, ону кым-даа номчувас, көзүлбесдаа, муңгаш черде. Чамдыктарының иштинде районда үнүп-турар ногаа-чимис, хөй дүгүн-даа делгеп каан, чамдыктарын аяк-тавак дола берген турар. Делгелге эвес, ооң ажыы бар бе? Херек болза, өске кабинеттерге, хөй-ниитии черлериниге делгезе.

База бир айтырыг. Чамдык даргалар кабинеттер, өрээлдер, ылаңгыя албан черлери үргүлчү арыг-силиг турарын кончуг-ла күзээр, негээр. Ол черле шын, кымга-даа ажылдап турар чери арыг-силиг боорга, өөрүнчүг. Ынчалза-даа ол арыг-силигни негээрде шала кырынга, коридорларга ыяап-ла хевистер, чадыглар чатсын дээр. Ам ооң херээ бар бе? Олар чокка-ла арыг-силигни тудуп болур, ол чокка-ла ажылхерек негелде бүзүгаар бүде бербее бе?

Мээң саналым мындыг: улуг өртектиг хевистер, чадыглар, стенкаларны уруглар албан черлеринге бөрзе каныгыл? Моон соңгаар ындыг үүлдерни албан, организация черлеринге сайгарып, эде көрзе.

Т. САНДАН.

Өвүр райкүүскомнуң кичээнгейинге

ААЗААШКЫН ЧЫЛЫГ БЕРБЕС

Чурттап орар бажыңымбиле таныштырайн. Эрткен чылдың август 30-де чаа бажыңче ийи өг-бүле көжүп кирген бис. Өөрүшкүвүс үр болбаан, кылганы шынар чок бажың болган.

Бажыңның байдалын амгы үеде кыштың соогу улам тода көргүзе берген: шала адаандан хадыыр, бажыңның азыгларының, дораазы хыраалап калган, шаланы чуурга доңган сугга пөс тайып турар. Эң бергеч үүве — батареяларны шын эвес салганы. От салырга доктаамал дагжал, печканы бус, изиг суг силгип турар, ооң уламындан печка тигленип-ле турар. Канчаар-даа от салырга, батареялар чылывас, харын-даа айылдыы кончуг, чара тепки дег. Ынчалза-даа бажыңның соогунга шыдашпайн, корга-корга одап турар бис. Ноябрьда 4 тонна хөмүр-даш одадывыс, а декабрьда совхозтан 1 тонназы 17 рубль өртектиг 7,5 тонна хөмүр-даш садып алдывыс. Мынчаар одаар болзувусса, бо хөмүр-даш кыш төндүрбес хире-дир.

Бажыңывыста сес кижи бис. Бажың үш өрээлдиг, ынчалза-даа шынар чок туттунганындан дүне чаңгыс өрээлге шупту сыңмарлажып хонуп, хүндүс кухняга сыңмарлажып хүнзээр-дир бис. Өске өрээлге кижи орар, хонар арга чок: соок. Мен бодум школада өөредилге эргелекчилел тур мен. Чурттаар байдалы мындыг берге боорга, ажылдаары берге-дир. Бичиилер болгаш боттарывыс база аарып эгелединс. Бистиң кожавыстың өг-бүлези чеди кижилиг, эң бичии уруу 1 харлыг. Базала бистиң-биле дөмей байдалда.

Бажыңның чедир кылдынмаан азы багай кылган черлерин эдип бээрин көжүп киргеш-ле, сентябрь эгезинден эгелеп дилеп келген мен. Бажыңны туткан организациянын начальнигинге, мастеринге, районнуң улусчу контроль комитединиң даргазынга, райкүүскомга дилегни киирип, билдириишкиннерни бижээн мен. Аазаашкынныр хөй болган. Куруг аазаашкыныр беш ай уламчылап турар, ам та кажанга чедер.

Өвүр районнуң «Ак-Чыраа» совхозта чаа туттунган өске-даа бажыңнарның шынары эки эвес, батарея системазы шын эвес кылдынган. Шынары багай, чедир кылдынмаан бажыңнарны комиссия чүге хүлээп ап турарыл?

О. ТЮЛЮШ,
башкы.

Специалистиң сүмези

ХУРАГАННАРНЫ ААРЫГДАН КАМГАЛААРЫ

Чаа төрүттүнген хураганнарның чем хайылдырар органнары эки быжыпаанындан баштайгы үеде чемни эки хүүлдуруп шыдавас деп чүве билдингир. Ооң чумуру аажок бичии, улуг хырны, саргыяа, кергиеэ чем болбаазырадырынга күш четпес, ынчангаш иезинин аа-судун бичии-ле көвүдели ээпкеш, оон ижин-шөйүндүзү аарыыр болур. Хураганны аштадып болбас, оон иезинге эмзирерге, ол хоптактангаш, хөй сүт ээп алыр. Ол таварылгада хөй сүт улуг хырынга ирип, бакслраар, хураганнын аарыыр чоруу оон үнер. Ынчан дарый хемчет албасна, ол хураган өлүп болур.

Чамдык хойлар, ыланғыя аныяктары төлүн тоттурбас, а улуглары хөй сүттүг болур. Бо таварылгада канчаарыл? Кандыг-даа чүүл өйлуг, хемчээлдиг. Хөй хурагаңу курраг болгаш чылыг турар. Өл-шык кажаага олар дораан аарыыр, каранғыга турарга база ындыг. Бичии-ле хүнге, кажаанын кырында соңгадан азы үттен дегген хүн караанга олар бо-ла чыглы берген, дөгелеиген турарын көрүп болур.

Өкпеге дегдириишкиннің демдектери: хураганның тынжыкы аажок бачыдаар, шагшинек чок, суларгай болур. Бажын халайтыпкан, аары аажок чөдүрер, хөрээ-даа хиилээр болгаш эъди изиир.

Ол таварылгада баштайгы дузаны чедирери: аарыны өөскүткен чылдагааннарын тодараткаш, ону чайладыр. Аарыг хураганнарны аңгылаар, артканнарын эъдиниң изиин хемчээп, аарыг, кадыын илередир. Аарый бергеннеринге пенициллинни, стрептомицинни сыкыртыр. Ол эмнер малчынның аптеказынга ыяап-ла турар. Оларны эзилдирип белеткеп алырының чүруму кандыгыл? Бир флакон (бичии шил) пенициллинче 10 мл. сугну шприц-биле куткаш, эзилдирип алыр. Ону оон шприцче катап сордургаш, стрептомицинче кудуптар. Флаконда пенициллинниң, стрептомицинниң даштында «50000000 ЕД» деп бижип каан болза, хураганның 1 кг деңзизинге 10000 ЕД херек. Хойнуң 1 кг деңзизинге 40000 ЕД херек. Бо эмнерни ажыглаарының муриунда хураганның аналда ъдиниң изии 39—40,5 градус болур ужурлуг дээрзин билир херек.

Мал-маганны сыкырткан соонда, шприцтиң херекселдерин адыргаш, үстүнде айытканывыс ышкаш, эки чуггаш, катап-ла хайындырар. Бир эвес ону адырбайн, чугбайн каапгар болза, шприц ажыглалдан үнер.

С. МОНГУШ,
мал эмчизи.

СЕПТЕЛГЕ ШУУДААН

«Кыжын терген, чайын шанаан септе» деп улустуң чугаазы бар. «Искра» совхозтуң ыол инженери Л. К. Ооржак ону эки билир. Ынчангаш он ийиги беш чылдың үшкү чылының часкы хову ажылдарынга хынамчалыг белеткенир, часкы сезонну кыска үеде агротехниктиг чурум ёзугаар, организастыг эрттирер дугайын механизаторларны чыгташ, ниити хуралга чугаалап-даа турганының ужуру ында.

Септелге ам шуудай берген. Үш звенода үстүп алган он беш кижи машина-трактор септелгезинде хаара туттунган. Бо хүннерде ажыл-агыйның 37 трактору-

• • •

Барыын-Хемчик районда «Хемчик» совхозтуң механизаторлары часкы хову ажылдарынга ажыглаар көдээ ажыл-агый машиналарының болгаш тракторларының септелгезин шуудады берген. Бо хүннерге чедир 27 сеялканы, 6 культиваторну, 60 илиирни, 6 андазыны, 9 тракторну септээн. Ону геологтар бадыткаан: эртемденнерниң айытканы чогум-на ол черлерге өрүмнээшкиннер үре-түнелдиг болган.

Казымал байлактыг черлерни дөрт аргалар-биле дилээр талазы-биле геолог эртемденнерниң саналдары улуг ажыктыг болган. Мурнундагы аргалар-биле өрүмнээр черлерни арай «бооронап» айтып болур турган, ынчангаш 100 өрүмнээшкинниң чүгле 30-и эки түнелди берип келген. А бир ындыг өрүмнээшкин Сибирьниң байдалдарында чүс-чүс мун, харын-даа чамдыкта миллион рубль чарыгдалды негээр. Электри хайгыылын база алдынган көргүзүглерни компьютерлерге дүрген ажылдап кылырын хөй чалгыглыг сейсмиктиг хайгыылбиле каттыштырар дөрт аргалар черниң кырындан-на ооң ханызында кедилиг болгу дег үүлдерни билип алыр, казымал байлактарның хемчээлин тодарадыр аргазы берип турар. Ооң ачызында 100 өрүмнээшкинниң 70—80-и эки түнелдиг болур апарган.

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының эртемденнериниң чогаатканы «Гидроскоп» деп хереклелдиң дузазы-биле чер иштинии сугларын өрүмнээшкин чокка тып алыр. Ол херексел Кыдыкы Соңгу чүкте-даа, Ортаа Азияда-даа эки ажылдап турар.

«Сибирь» программазында кирип турар 43 бичии программаның чүгле эвээш кезиинде минералдыг болгаш өске-даа курлавырлар тывары кирип турар. Дыка улуг эртем күжүн биотехнологияның болгаш биологияның, энергетиканың, чаа материалдарны чогаадырының болгаш оларны болбаазырадыр кылырының айтырыгларынга мөөнүзээн. Социал, медицина база ыланғыя бойдус камгалалының айтырыгларынче хөй кичээнгейни угландырган. Чижээ, «Экология болгаш бойдус камгалалы», «Байкал хөлдүң курлавырлары», «Арыг Енисей» болгаш өскедаа.

Хөй-хөй эртем ажылдап кылыышкыннары бүдүрүлгеде шингээттинген. Чижээ, Новосибирскиде катализ институту күүгүрзүг хейлерни болбаазырадырының мурнунда турбаан технологиязын чогаатkан, оларны оңнуг металлургия болгаш химия заводтары ам-даа агаарже кедергей улуг хемчээлдиг үндүрбүшаан болгай. Ук хейлерни амгы катализатор аргазы-биле болбаазырадыры аажок хөй хөреңгини негээр. Чаа арга-биле оон дыка эвээш чаргдал күсели-биле бараанныг күгүрүү база күгүр ажыңдызын ап болур. Чүрттүң элээн каш бүдүрүлгелериниде ол арганы ажыглай берген, даштыкыда база ону сонуургап турар.

«Сибирь» программазынга чарыгдалдар-биле дүүштүрүп көргеш, амгы экономиктиг ажыкты санаарга мындыг: акшаландырыышкынга киирген 1 рубль-ле, 2,5 рубль арыг орулганы берген. Ону чүгле кезек черлерге киргенинден алган. Тургузугнуң шенелдеде турарлары ийи-чаңгыс адырда ажылдап турар. Ам кол үүүл — оларны көвүдедири, түүбиле бүдүрери, чер бүгүдеге нептередири. Чаа чогаадылгаларны идепкейлиг нептередир болза, 1 рубль 25-тен эвээш эвести бээр деп эртемденнер санаан. Өскээр чугаалаарга, «Сибирь» программаның чедип ап болдунар ажыы канчаар-даа аажок улуг-дур.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев Барыын Сибирьге чораан үезинде мынча дээн болгай: «Чүрттүң салым-чолунга Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн үүктүң үзкүр-дузазы богун аажок улуг, ынчалза-даа ол девискээрниң ролю даарта оон-даа аажок өзер деп тода көрүп турар бис». Маңаа шинтширлиг фактор «Сибирь» программазы күүседири болур ужурлуг.

Валерий ЕРМИКОВ,
геология-минералогия эртемниниң кандидады, «Сибирь» программаның эртемден-секретары.

Эртем болгаш практика

«СИБИРЬ» ПРОГРАММАЗЫ ДҮРГЕДЭЭШКИНГЕ ДУЗАЛААР

Сибирьниң бойдузунуң канчаар-даа аажок улуг курлавырлары (ССРЭ-ниң одаар чүүл-энергия курлавырларының 90 хуузу, арга-арыгның — 75, сугнуң база ол хире. минералдарның үштүң ийи хире кезии ында бар) оларны ажыл-агый саарылгазынче киирерине база-ла ындыг улуг хемчээлдиг кичээнгейни негеп турар. Комплекстиг «Сибирь» программазын чогум-на харын олче углаан, ол чүртта баштайгы ындыг программа-дыр. Ону боттандырарынга эртем болгаш бүдүрүлгенин 700 организациязы киржип турар.

Совет Эвилелиниң экономиктиг күүзүнүң кол кезии чүрттүң Европа талазында болгаш Уралда мөөнеттинген — ында үлетпүр продукциязының 80 хуузун, көдээ ажыл-агыйныының 70 хуузун бүдүрүп турар. Ооң-биле кады ССРЭ-ниң Европа талазында нефть, хөмүр-даш, газ тывыжы кызырылган, оларның немелде өзүлдези Сибирьден боор турар. Ниити эвилелге углеводородтар тывыжынга ооң үлүү чоокку чылдарда 70 хуу, а хөмүр-даштыы 50 хуу чедер. Үлетпүрнүң бүгү немелде хөгжүлдези Сибирьниң чиг одинии күсели-биле болур.

Бистиң чүртувустуң хөгжүлдезинге одаар түүл, мелаллдар, ыяш болгаш өскедаа чиг эт херек. Бир эвес оларны Сибирьден албас болзувусса, даштыкыдан садып алыр апаар бис. Ынчалзажок Сибирь кажан-даа совет экономиканың чиг эт бээр аңаа-ла бир немелде чери эвес турган. Оон барымдаазы болза Сибирьниң хоорайларында он-он улут заводтар болгаш кончуг дүрген өзүп турар хоорайлар боттары болур-дур. Чижээ, Новосибирскиде ам безин барык-ла бүдүн чартык миллион чүрттакчы бар. Сибирьде улуг энергия негээр бүдүрүлгелер, машина тудуушкуну, чаа технология-биле чиг эт болбаазырадыры, прибор кылыры хөгжүп турар. Мында совет академиктиг эртем күүзүнүң 10 хуузу мөөнеттинген.

Эртемденнер «Сибирь» программазын ёзугаар барык он чыл иштинде ажылдап келген, дүржүлга бар. Боүениң иштинде эртемнин чүс-чүс чогаадылгалары бүдүрүлгеге шингээттинген. Солун эртем ажылы — Барыын Сибирьниң бурунгу (300 миллион чыл) палеозой каңттарында нефть бар деп өттүр көрүүшкүн болган. Ону геологтар бадыткаан: эртемденнерниң айытканы чогум-на ол черлерге өрүмнээшкиннер үре-түнелдиг болган.

Казымал байлактыг черлерни дөрт аргалар-биле дилээр талазы-биле геолог эртемденнерниң саналдары улуг ажыктыг болган. Мурнундагы аргалар-биле өрүмнээр черлерни арай «бооронап» айтып болур турган, ынчангаш 100 өрүмнээшкинниң чүгле 30-и эки түнелди берип келген. А бир ындыг өрүмнээшкин Сибирьниң байдалдарында чүс-чүс мун, харын-даа чамдыкта миллион рубль чарыгдалды негээр. Электри хайгыылын база алдынган көргүзүглерни компьютерлерге дүрген ажылдап кылырын хөй чалгыглыг сейсмиктиг хайгыылбиле каттыштырар дөрт аргалар черниң кырындан-на ооң ханызында кедилиг болгу дег үүлдерни билип алыр, казымал байлактарның хемчээлин тодарадыр аргазы берип турар. Ооң ачызында 100 өрүмнээшкинниң 70—80-и эки түнелдиг болур апарган.

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының эртемденнериниң чогаатканы «Гидроскоп» деп хереклелдиң дузазы-биле чер иштинии сугларын өрүмнээшкин чокка тып алыр. Ол херексел Кыдыкы Соңгу чүкте-даа, Ортаа Азияда-даа эки ажылдап турар.

«Сибирь» программазында кирип турар 43 бичии программаның чүгле эвээш кезиинде минералдыг болгаш өске-даа курлавырлар тывары кирип турар. Дыка улуг эртем күжүн биотехнологияның болгаш биологияның, энергетиканың, чаа материалдарны чогаадырының болгаш оларны болбаазырадыр кылырының айтырыгларынга мөөнүзээн. Социал, медицина база ыланғыя бойдус камгалалының айтырыгларынче хөй кичээнгейни угландырган. Чижээ, «Экология болгаш бойдус камгалалы», «Байкал хөлдүң курлавырлары», «Арыг Енисей» болгаш өскедаа.

Хөй-хөй эртем ажылдап кылыышкыннары бүдүрүлгеде шингээттинген. Чижээ, Новосибирскиде катализ институту күүгүрзүг хейлерни болбаазырадырының мурнунда турбаан технологиязын чогаатkан, оларны оңнуг металлургия болгаш химия заводтары ам-даа агаарже кедергей улуг хемчээлдиг үндүрбүшаан болгай. Ук хейлерни амгы катализатор аргазы-биле болбаазырадыры аажок хөй хөреңгини негээр. Чаа арга-биле оон дыка эвээш чаргдал күсели-биле бараанныг күгүрүү база күгүр ажыңдызын ап болур. Чүрттүң элээн каш бүдүрүлгелериниде ол арганы ажыглай берген, даштыкыда база ону сонуургап турар.

«Сибирь» программазынга чарыгдалдар-биле дүүштүрүп көргеш, амгы экономиктиг ажыкты санаарга мындыг: акшаландырыышкынга киирген 1 рубль-ле, 2,5 рубль арыг орулганы берген. Ону чүгле кезек черлерге киргенинден алган. Тургузугнуң шенелдеде турарлары ийи-чаңгыс адырда ажылдап турар. Ам кол үүүл — оларны көвүдедири, түүбиле бүдүрери, чер бүгүдеге нептередири. Чаа чогаадылгаларны идепкейлиг нептередир болза, 1 рубль 25-тен эвээш эвести бээр деп эртемденнер санаан. Өскээр чугаалаарга, «Сибирь» программаның чедип ап болдунар ажыы канчаар-даа аажок улуг-дур.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев Барыын Сибирьге чораан үезинде мынча дээн болгай: «Чүрттүң салым-чолунга Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн үүктүң үзкүр-дузазы богун аажок улуг, ынчалза-даа ол девискээрниң ролю даарта оон-даа аажок өзер деп тода көрүп турар бис». Маңаа шинтширлиг фактор «Сибирь» программазы күүседири болур ужурлуг.

Валерий ЕРМИКОВ,
геология-минералогия эртемниниң кандидады, «Сибирь» программаның эртемден-секретары.

ЧОЛААЧЫНЫҢ БУРУУЗУ-БИЛЕ

«Ыыга» харыы

Чолаачы О. С. Даржааның хомудал чагаазын «Бай-Тал» совхозче шилчиткен турган. Чолаачылар коллективиниң хуралынга январь 4-те чугаалажып, ону көрген.

Совхозтуң профком даргазы С. Д. Ховалыг, кол инженер (фамилиязын айытпазын) харыыны редакцияга берген.

О. С. Даржаа «Бай-Тал» совхозка соолгу 4—5 чыл иштинде чолаачылап келген. Капитал септелгеден үнген чаа чыгыы ГАЗ-53 (53—76 дугаарлыг) самосвалды аңаа берген турган. Ол хүлээп алырда ук машинаның техниктиг байдалы эки турганын, кабиназы, рамазы чаа салдынганын, моторун септеп каанын харыыда бижээн. Эрткен чылын июньда Кызыл чедери-биле Шекпээр суур чоогунга чорда, машинаның маслозу эвээжээнинден моторну соктаан (чолаачы баш бурунгаар ыңнап көрүп албаанындан үрелиг-тикин болган). Түңнелинде машинаның мотору ажыглаар аргажок кылдыр үрелген, блогун чаңа шаптырган, блок база ажыглаттынмас болган.

Совхозтуң инженериниң, механигиниң талазындан чолаачы О. С. Даржаага машиназын септеп кылырыбиле (слесарьлап ажылдаары-биле) даалганы бээрге, ол боду ойталаан. Машиназын септевейн, тайылбыр хол үжүү бижээш, ажылындан үнүп, санажын алган. Чолаачының буруузу-биле машина үрелген болганда, О. С. Даржаа совхозка үрелген кезектериниң (блок, вал) өртээн төлээр ужурлуг деп, кол инженер бижээн.

Совхозта чаа машиналарны кымга бээрин чолаачыларның чөвүлелинге чугаалажып көргеш, оочур ёзугаар берип турарын база чагаада фактылар бадыткаттынмаанын харыыда айытkан.

Күш-ажыл хоолилузун ёзугаар администрацияның буруузу-биле ажылчын кижи ажыл чок арткан болза, бир неделяның шалыңын төлеп берип болур, а О. С. Даржаага ажылды бээрге боду оон ойталаашын профком даргазы С. Д. Ховалыг харыызын да дыңнаткан.

САЙГАРЫП КӨРГЕН

Бора-Тайганың чурттакчызы Анай Кууларович Комбунуң хууда шарызын совхоз алгаш баргаңының дугайында оон редакцияже чоруткан хомудалдыг чагаазынга харыы Бора-Тайга көдээ Совединиң күүскомундан келген.

Ол үеде Ортаа-Тал фермазынга зоотехник турган Кара-кыс Монгуш болгаш фермаңың өске-даа ажылчыннарының тайылбырлааны-биле алырга, А. К. Комбу совхозка өрелиг турганы биле ук шарыны дугаарлап алганы шын деп харыыда бижээн. Ол дугайында чагааның авторунга база ынчаар дыңнадып тайылбырлаан болду, бир эвес чөпшээрешпес болза, районнуң улус судунче хомудап болурун хамаатыы А. К. Комбуга база чугаалаан.

А. К. Комбу кадыының байдалы-биле (эмчиниң шынзылгазы-биле) фермадан суур көжерге, оон өг-бүлезинге оочур чок бажыңны бээр деп турарын көдээ Совет күүскому база дыңнаткан.

САГЫНДЫРГАН

«Тар кажаалар, доштуг инектер». Ындыг эгелиг материал январь 8-те солунга парлаттынган. Кызыл РАУК-түң даргазы А. И. Семёновтуң харыылаазы болза: 1988 чылдың январь 20-де ол материалды совхозтуң техчөвүлелинге чугаалажып көрген. Материалда бижиттинген фактылар бадыткаттынган. Амгы үеде кажааның ишти аштаттынган. Адаан бүрүнү-биле кургаглаан. Салгынмадыр дериглер септеттинген. Соңгалары шилдеттинген. Мал чеминиң рационун ойлеп тургускан.

Ажылынга негелдени база контрольду кошкатканы дээш ферма эргелекчизи И. П. Сагоячыны болгаш мал эмчизи М. П. Килинни сагындырган.

КЫЛДЫНАР ДЕП АЙЫТКАН

Редакцияга Сут-Хөл районнуң чурттакчыларындан Кызыл-Тайга суурда бажыңбалгат немей туттунмайн турар дээн уткалыг чагаалар келгилээн. Сут-Хөл район Совединиң күүскомунуң даргазы Ч. Б. Монгуш бистиң редакцияга харыыны чоруткан.

Кызыл-Тайга суурга мооң мурнунда бажыңнар туттунмайн турганы шын. Эрткен 1987 чылда ол суурга 2-2 квартиралыг 2 чуртталга бажыңы ажыглалга киргеп. Бо чылдан эгелеп Кызыл-Тайга суур өшкү ажылдыг «Ишкин» совхозтуң салбыры апарган. Моон соңгаар суурнуң хөгжүлдезинге хамаарыштыр планны тургузуп, ажылдар кылдынары чугаажок деп харыыда айытkан.

КӨДЭЭ СОВЕТ ДЫҢНАТКАН

А. К. Сайзан-оолдуң чагаазынга харыыны Торгалыг көдээ Совединиң күүскомунуң даргазы Т. Х. Кыргыс редакцияга берген.

Кара-кыс Лопсановна Түлүштү бажың-биле хандырбайн турар дээн А. К. Сайзан-оолдуң чагаазын сайгарып көрген. Ол айтырыгны көдээ Советке мооң мурнунда чугаалажып көрген турган. Амгы үеде хамаатыы К. Л. Түлүш бажың-биле хандыртынган. Торгалыг суурнуң Мир кудумчузунда 4 аал ишти чурттаар бажыңның бир квартиразында К. Л. Түлүштүң өг-бүлези чурттап турарып харыыда дыңнаткан.

ДОҢМАС-СУГ АРЫГ БОЛУР

«Бойдус булуңунга» хоорайның үлетпүр бүдүрүлгелериниң хем сууи хирлендирип турарын шүүмчүлээн. Солунга үнген материалды алгы заводунуң техниктиг чөвүлел хуралынга сайгарып көргенин директор В. П. Козловский редакцияга дыңнаткан.

Бүдүрүлгениң ажыглаашы хирлиг сугнуң чамдыызы Улуг-Хемниң адырын бокталдырып турары шын деп ында айтып турар. Ужуру болза, хирлиг суг кирбес дээрзин директор дыңнадып турар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссияларында

ЭРЕҢГЕЙЛЭЭШКИНДЕН УШТУНАР

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Садыг, ниитиниң чемненилгезин болгаш чоннуң амыдырал хандырылгазының талазы-биле доктаамал комиссиязының хуралы ооң даргазы депутат С. Мешкорудниковтуң даргалаашкыны-биле болуп эрткен. Аңаа «Чояну, уруглар албан черлерин, школаларны, эмнелгелерии болгаш организацияларны аъш-чем продуктулары-биле хандырарын экижидер, аъш-чем белеткелиниң шынарынга, санитарлыг нормаларны болгаш аъш-чемни сөөртүрүнүң база кадагалаарының дүрүмнерин сагып турарынга контрольду организастаар талазы-биле Садыг министерствозунуң болгаш респотребсоюзтуң ажылының дугайында» айтырыгны чугаалашкан.

Хуралга Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. Б. Ондар киржип, чүве чугаалаан.

Үстүнде айтырыглар талазы-биле дыңнадыгларны Тыва АССР-ниң садыг министри П. В. Ходырев болгаш респотребсоюзтуң даргазының оралакчызы З. А. Шишигина олар кылган. Бичии уруглар-ны, саттыг болгаш чаш уруглуг иелерни, хоочурзан аарыг кижилерни аъш-чем продуктулары-биле хандырарын экижидер, чоннуң диеттиг чемненилгезин организастаар талазы-биле садыг организациялары чамдык хемчеглерни ап чорудуп турарын комиссия демдеглээн. Школа назы четпээн уруглар албан черлерин, школаларны болгаш эмнелгелерни хандырғы-биле оларга эки ассортименглиг аъш-чем бараан-нарын бирги ээлчеге үндүрүп берип турар.

Сүт холуксаалыг уруглар чеми «Энпит», «Малыш», «Малютка», «Деколактыны» эрткен чылын үзүктел чокка саткан. Республикада ниити билигниң 158 школаларының 98-и столоваялыг азы буфеттиг, школачыларның 69,5 хуузун изиг чем-биле хандырып турар. Эмнелге-профилактика албан черлериниң, школа кухняларының чем кылыр черлерин дериг-херекселдер-биле хандырары экижип, белеткеп турар аъш-чемниң шынарынга доктаамал контроль чоруттунуп, шын чемненилгени сагыырынга хамаарышкан лекцияларны чоннуң янзы-бүрү кезектериниң ортузунга чорудуп турар.

Ынчалза-даа Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы сессиязының «Чоннуң кадыын камгалаарын экижидер талазы-биле Тыва АССР-ниң улус депутаттарының Советтериниң сорулгаларының дугайында» доктаалының алдыгы пунктузунда айыткан сорулгаларны, «Кадыкшыл» программазында көрдүнгенин ёзугаар республиканың чонун, оларның тус-тус кезектерии аъш-чем продуктулары-биле хандырарын үндезини-биле экижидер талазы-биле тодаргай хемчеглерни садыг организациялары ап чорутпайн, эргиле стиль-биле эрең-гей ажылдаанын доктаамал комиссияның хуралы демдеглээн. Хоочураан аарыг кижилерни диеттиг продуктулар, минералдыг суглар, сорбит, кислит-биле, хлеб-булочка кылыгларын-биле хандырарында шыңгыы четпестер бар.

Көдээ черлерге уруглар чемин эвээшти садып, республиканың Кадык камгалал министерствозу хуваалда кылырда ол продуктуларга хереглелдиң, көдээде бичии уругларның деңзигүүрүн өөренип көрбейн келген.

Чамдык черлерде чем белеткээр блоктар холодильник дериглери-биле четче хандыртынмаан. Чемниң хоолулуу куду болуп турар, чоннуң диеттиг чемненилгезинин айтырыын барык шиитпирлевейн келген. Чамдык столоваялар ажылдакчыларының талазындан продуктуларны боттарынга шиңгээдир, белеткээн чемни чемненикчилерге чедир салып бербес чоруктар бар.

Школаларның, дээди болгаш ортумак өөредилге черлериниң сургуулдарын, бүдүрүлгелерии ажылчынарын болгаш тудугжуларны изиг чем-биле хандырып турары чавыс деннелде болуп артпышаан. Кадыкшылды камгалаар, шын чемненилге талазы-биле чон ортузунга пропаганданы, массалыг информация чепсектерин дамчыштыр тайылбыр ажылын Кадык камгалал министерствозу, республиканың Санитар чырыдыышкын бажыңы четпес чорудуп турар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. Б. Ондар доктаамал комиссияның хуралынга чүве чугаалаап, республиканың Дээди Совединиң алдыгы сессиязының доктаалының алдыгы пунктузунда айыткан, «Кадыкшыл» программазында көрдүнген сорулгаларга дүүштүр чонну, ылаңгыя школаларны, школа назы четпээн уруглар албан черлерин, сааттыг болгаш хөй уруглуг иелерни хандырарын үндезини-биле экижидериниң айтырыгларынга доктааган.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссиязы бодунуң хуралынга чугаалашкан айтырыг талазы-биле шиитпирни хүлээп алган. «Кадыкшыл» программазында айытканын ёзугаар республиканың чонун, оон тус-тус кезектерии аъш-чем продуктулары-биле хандырарын үндезини-биле экижидериниң хемчеглерин алырын Садыг министерствозунга болгаш респотребсоюзка сүмелээн.

Өөреникчилерни, сургууларны изиг чем-биле хандырарын көвүдедир сорулгабиле столоваяларны болгаш буфеттерни немей ажыдарының бар аргаларын Чырыдыышкын министерствозу болгаш Профтехөөредилге талазы-биле күрүне комитеди-биле кады өөренип көөрүн Садыг министерствозунга, респотребсоюзтуң баштаар черинге комиссия дааскан.

Сталинград дээш тулчуушкунунуң 45 чылынга

ТИИЛЕКЧИЛЕРНИҢ НЕГЕЛДЕЗИ

Алды ай ажыг үениң дургузунда уламчылап келген ат-сураглыг Сталинград тулчуушкуну 1943 чылдың февраль 2-де тиилелгелиниби-ле доозулган. Ол тулчуушкуннуң түңнелинде гитлерчи вермахт ниитизи-биле 1,5 миллион солдаттарын болгаш офицерлерин ышкынган.

Ынчаардагы генерал-полковник — соонда барып Совет Эвилелиниң Маршалы болган К. К. Рокоссовскийниң командылааны Дон фронтузунуң дайынчыларының 1943 чылдың январь 10-дан февраль 2-ге чедир чорутканы, «Бүзээлел» деп операцияның сөөлгү хүнү ол болган.

Ол тулчуушкуннарның эгезинде-ле Сталинград девискээринге бүзээлеткен немецтерниң Ф. Паулюска командылаткан 6-гы армиязының салым-хуузу колдуунда-ла шиитпирлеттине берген турган. Совет шериглер ол армияны бүрүн бүзээлээш, ону агаардан хандырарын оралдашкан фашистерниң планын буза шапкан. Ол армияның шериглериниң ортузунга аш, аарыглар эгелээн.

Ол бүгүнү өөренип көргеш, хей черге хан төгүүшкүнүг тулчуушкуннарны болдурбазы-биле бүзээлеткен дайзынны дүжүп бээрин совет командылал чери сагындырган. Ол солдаттарга болгаш офицерлерге айыыл чок чорукту, а дайзын соонда — чуртунче чандырып чорударын аазаан. А ол сарыылдыг чорукту баштай тоомчага албаннар, Фашистиг Германияның башкарыкчыларының болгаш вермахтың удуртукчуларының үгаан-сарыыл чок чоруунда оларның 250 муң кижилиг шерии өлүмге таварышкан.

Алдыгы немец армияның командылакчызы Ф. Паулюска ультиматумну (дүжүп бээр дугайында шиитпирлиг сөөлгү негелдеии) дамчыдып бээрин Дон фронтузунуң штабының хайгыыл килдизиниң офицерлери майор А. М. Смысловка болгаш капитан Н. Д. Дятленкога дааскан. Гимнастёрказында Кызыл Тук орден кадаан очулдурукчу-офицерниң Ставканың төлээлекчизи Н. Н. Вороновтуң болгаш фронт командылакчызы Ж. К. Рокоссовскийниң чаа-ла тутторган немец генерал-фельдмаршал Ф. Паулюсту байысаарынга дузалажып турарын көргүскен төгүүлүг чурук безин бар. Ол—ынчаарда аныяк, штабтың немец дылды кончуг эки билир офицери капитан Дятленкодур.

Январь 8-те, эртен эрте Котлубань девискээринге ынчаардагы турган 24-кү армияның командылал пунктуларының бирээзинге «виллис» машина маңнап келген. Фронтуңуң хайгыыл килдизиниң начальныгы генерал И. В. Виноградов, ол ышкаш офицериң чаа хептерин кеткен А. Смыслов болгаш Н. Дятленко оон үнүп келдилер. Дивизия командири-биле кыска беседа соонда, ол бөлүк мурнуку шугумче шимчеп үнүпкеи.

Кажан рота блиндажынга олар чоокшулап келирге, оң холунда хола труба туткан старшинаны оларга танышгырган. Ол — кызыл-шеригжи Юрий Иосифов болган. Чурукка тырттырган соонда парламентёрдар оруун уламчылап чорупкан. Ам үжелээ немец оңгуларже чоокшулап органнар. Мурнуңда — Иосифов ак туктуг ол-бо талаларже чайбышаан, хөгжүм трубазы-биле «Дыннанар, дыңнаңар! Шупту дыңнаңар...» деп медээни берип чораан. Ооң каш-ла метр соонга Смыслов биле Дятленко кылаштажып органнар.

Олар хат-дүвүге уткуштур, билдинмес черже, өлүмчедаа чадавас, бурунгаарлаш бар чорааннар. Олардың боттарының пулемёттары артында, а дайзынның амбразуралары мурнунда көстүп турганнар.

Ол бүгүнүң мурнунда-ла совет парламентёрларың үнүпкенин дайзынның талазынче күштүг радиотургузуглар дамчыштыр медээлээн, Фашистер кезек үеде ыытташпааннар.

— Хенертен-не пулемёттар болгаш автоматтар диңнейнип-ле эгеледи— деп, бо чүүлдүң авторунуң Киевке чоокта чаа ужурашканы Н. Д. Дятленко сактып чугаалады.— Чыткылаптывыс. Октар мырыңай-ла чанывыста дүшкүлей-дир. Оон базала бурунгаарлаптывыс. Немец солдаттарның арыннары безин тода көстүп келди. База катап от ажыттылар. Мурнуу талавыста болдүнчек хар артынче ажытталы бердивис. Иосифов бергүн ужулгаш, өрү кодүрүптерге, автомат октары ону үттелдирдээпти. Гитлержилерниң бисти чоокшулатпас деп бодап турары илдең апарды.

Генерал Виноградов дедир ээп келиривисти дужаганын эштеривис биске кээп дыңнатты...

Заварыкинога ээп келдивис. Ооң дутайын фронт штавынче дыңнаткан. Парламентёрларга удур от ажыдып, делегейниң ол талазыбиле чурумун үрээни дээш гитлержилерни кижи бүрүзү ынчан каргаан. Ындыг-даа болза, Ставка-биле Н. Н. Воронов чугаалажып турда, ам база катап парламентёрларны чорудуп, угаан-сарыылдыг болурунче дайзынны албадаар деп сүмелээн.

Бо удаада ультиматумну 96-гы адыгжы дивизияның талазындан дамчыдар деп шиитпирлээн. Ол дээрге, Качалдан каш-ла он километр черде болгай. Бистиң самолёттарывыс катап-ла агаарже көдүрүлүп үнүп, ультиматумнуң сөстерии бижээн саазынарны немецтерниң кырынче октап, от ажыдарын сокпадыр дугайын күштүг радиотургузуглар дамчыштыр негеп эгелээн. Ол-ла «виллиске» катап-ла А. Смыслов биле Н. Дятленко олургулапкан. Мооң мурнунда чорун турганы ышкаш, олар ам база-ла боттарының эки туразы-биле чорупканнар.

— Бо удаада бистиң сигналчывыс кылдыр хөгжүм взводунуң командири, аныяк эвес техник-интендант Иван Сидоровту берген — деп, Н. Дятленко чугаазын уламчылады.— Дан бажында ыыаар үнүптүвүс. Бисти үдеп чораан офицер миналыг шөлдү кежиргеш, дедир ээп чорупту.

Дайзынның оңгуларынга чедир чеди чүс метр арткан. Сигналчывыс медээлээн, а мен ак тукту чайган-на чоруп олурар бис. Удатпайн-на бисче автоматтарын углай туткулап алган фашист солдаттарны көрүп кагдывыс. Олар боолавадылар-даа. Бис боттарывысты улам дорт кылдыр туттунупкаш, колдуунда-ла маштавышаан, бурунгаарлаптывыс. Бистиң ол байдалывыс дайзынга психология талазы-биле дуврээшкинии болдурганы чугаажок деп билген бис.

Хенертен-не оңгудан бир үнтер бажын үштүп кээп, бисче алгырып, боозун бисче углавышаан: «Силерге чүү херегил? Чүге келдинер?»... деп хөректени-дир.

Харыы кыска болгай: «Совет парламентёрлар-дыр бис. Силериң армияга дамчыдар чугула бижиктиг чор бис. Улуг офицерлерден чалаптынар...».

Үнтер ынай болду. Дайзының шеригжерииң аймаай бергени илдең. Кым-даа келбеди. Медээлекчивис сигнал-биле ийи удаа медээледи. Удавааида-ла оңгудан обер-лейтенант-биле кады үш офицер көдүрлүп үнүп келдилер. Ол-ла айтырыгга олла харыыны бердивис. «Чүгле Паулюска бээр бис!» деп, планшединде пакетти көргүскеш, Смыслов чугаалады.— «Кым чорутканыл?» —«Кызыл Армияның командылалы чоруткан, Ставка боду чоруткан»— деп, Дятленко ыыткыр болгаш билдингир кылдыр чугаалаан.

Ол-даа дээштиг-ле болган хевирлиг, Гитлержилер аразында далаш чугаалажып, элдепсинип-даа турдулар. Оон бистиң карактарывысты шарып алгаш, эдерткеш чорутулар. Капитан Дятленконуң холундан тудуп чораан офицер аажок-ла сонуургап, пакетте чүнү бижээнии билип алырын ораладажып чорда, капитан Дятленко чугаалаан: «Ону чугаалаар дужаал бисте чок».

Бисти кииргип келгени өрөөлде наралар салгылаан, сандай кырында — чыдый берген тараалыг ийи шоодай. Оларны бир-ле элеватордан эккелгеш, ам чип тураргы ол хевирлиг.

Парламентёрлар дайзынның турлаанга каш шак болганнар. Ол үеде улуг офицер ол-бо черлерже телефоннап, далаштыг-ла маңнап турган. А ол пакетти чүгле командылакчыга азы оон оралакчызынга бээр мен дээрзин майор Смыслов шиитпирлиг чугаалаан. Немец офицерлер баштай ооңбиле чөпшээрежип, парламентёрларны алыры-биле машина үнүпкенин чугаалап турганнар.

Хенертен-не... Блиндажка кортканындан болгаш суртээнинден арын-бажы агарып калган улуг офицер кире маңнап келгеш: «Чугаалажыышкынынарны соксадырын болгаш силерии дедир чандырып чорударын меңээ дужаады» деп-ле бо. «Ынчаарга силер чугаалажыышкынынарны кылырындан ойталап тур бис деп бо пакетиң саазынынга бижип берииер» — деп, парламентёрлар оларга чугаалаан. Фашист ол саазынче девидеп көргеш, кортканындан ону чайлады идипкеп. Ооң аайын тыппайн турары, ындыг чорукту кажан-даа кылбазы билдинге берген.

Дедир чорударда база-ла карактарывысты дуй шарып кагдылар. Оңгудан үндүрүп келгеш чугааладылар: аткаар көрүүр болзуңарга — боолап каапгар бис. Офицер кобуразын ажыдып, оон пистоледии үштүп алганын Дятленко көргеш...

—Дайын соонда Барыын Германияга-даа, ГДР-ге-даа Паулюстуң кол адъютантызы чораан полковник Вильгельм Адамс-биле уңуралгаи болгай мен—деп, Н. Д. Дятленко сактып чугаалаар. Ынчан парламентёрлар блиндажка харыы манап олурда, Паулюс штаб начальныгы генерал Шмидт-биле кады эртенги чем чип олурганын ол чугаалаан. Оларның столуңуң кырынга дүжүп бээрин негээн ультиматумнуң сөстерин бижээн саазынды салыпкан. Паулюс, шеригниң удуртукчузунга Гитлерниң олуртуп каанын ол кажар, тогдунукчу, Европа күрүнелериниң каш-каш пайысыладарын тиилелгелиг базып эрткен эжелекчи, шуут айыын тыпайн барып, кезек бодангаш олурупкан. Сталинградты болгаш Волга фронтузун шуут быжыг түдарын Гитлер аңаа үш удаа дужааган болгай. Ынчангаш ол капитуляцияны хүлээп албаан.

Дараазында хүн агаарже медээниң чүс-чүс ракеталары ужугун үнген. Чедп мун ажыг боолар болгаш миномёттар дайзынче отту ажыткан. Доозукчу согуушкун эгелээн болгаш Паулюстуң армиязы бүрүн чылча шаптырган. А фельдмаршал Ф. Паулюс Сталинград универмагының подвалындан холдарын көдүрүп алган үнүп келген.

Н. Д. Дятленко дугайында каш сөс. Немец дылды Киевтиң күрүне университединге дайын мурнунда өөренип алган. 1941 чылдан эгелеп фронтуда. Сталинград соонда, аңаа немец антифашистер бөлүү — Герман ажылчын шимчээшкининиң шылгараңгай ажылдакчызы Вальтер Ульбрихт, чогаалчы Эрих Вайнерт, Вилли Бредел болгаш оон-даа өскелер-биле кады ажылдап турган. Оон соонда — Курск чоогунга тулчуушкуннар. 1944 чылдың чазынында — дайзының тылынче, Белоруссияның аграларынче чоруткан. Хөрөэнче аар балыглаткан соонда госпиталь, оон катап-ла фронт. Дайын соонда Николай Дмитриевич университет дооскан, төөгү эртемнериниң кандидады болган. Совет шериг парламентёрларының дугайында ном бижип эгелээн. Айыылды болгаш өлүмнүг ажып эртпеш, айыылдыг даалганы күүседир-биле чоруп турган кижилерден чүс-чүс чагаалар ооң бажынында бар. Олар арын-нүүрнүң, Типелгениң ады-биле ол даалгаларже чоруп турганнар.

Юрий ДМИТРИЕВ.
Киев—Москва.
(ПМА).

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

СОФИЯ. Совет «Москвич» автомобильдин чаа моделин чыыш эптээри-биле керек кезектериң баштайгы бөлүүн Болгарияның Ловеч хоорайында заводта чедирген. Совет-болгар автомобиль тудукчулары ийи чурттуң аразында кооперастаашкынга үндезилей ыңдыг автомобильдерни моон мурнунда-ла кылып турган. Оларны Болгарияның иштики рыногунга колдуунда садып саарар. Ол машиналарның эки шынарлыын чурттуң чону мактаар.

Бо чылдың төнчүзүнге чедир чаа марканың 4 муң автомобилии кылып үндүрер деп планнаан.

Ийи чурттуң аразында бот-боттарынга ажыктыг кады ажылдажылга улам хөгжүп турар. Пловдив хоорайда тудуп турар «Автоэлектроника» деп аттыг совет-болгар бүдүрүлге удавас продукциязын берип эгелээр. Ол чиик болгаш чүүк автомобильдериниң электри дериглериниге хереглээр чүүлдерни кылыр. Ол доостурга интегралдыг схемалар болгаш чартык дамчыдыкчылыг датчиктер кылып бүдүрүлгени тудуп эгелээр.

ХАНОЙ. Совет-вьетнам экономиктиг кады ажылдажылгада көрдүнгенин ёзуңаар чурттуң мурнуу талазында тудуп турар Чиан ГЭС-тиң баштайгы ээлчээ бир миллион киловатт-шак электроэнергияны ажылдап кылган. Чоокта чаа ооң база бир блогун күрүне комиссиязының дужаган. Ону хүлээп алырынга ВКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ВСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Фам Фунг биле ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. К. Гусев киришкеп.

Ол байырлалды таварышдыр вьетнам-совет найыралдың митингизи болган. Аңаа санал бергеннер бо улуг тудугнуң уламчылап келгени 3,5 чылдарның дургузунда дериг-херекселдер-биле хандырылганың бичии-даа үзүктелбейн турганын, совет дуржулганы калбаа-биле ажыглаанын база 25 муң кижилиг тудугжулар, инженерлер болгаш совет специалистер коллективиниң күжениишкинниг ажылдаанын демдеглеп турган.

1988 чылда ийиги болгаш үшкү агрегаттар ажыглалга кирер. Ооң дараазында чылда сөөлгү блоктуң тудуу доостур. Олар бүрүнү-биле ажылдап эгелээрге гидростанция долу күчүзү-биле ажылдап эгелээр болгаш кылымал суг шыгжамыры 300 муң гектар тараа шөлүн суггарар.

ГАВАНА. Кубаның найысылалы чыл келген тудум улам чаартыны туттунуп, чаагайжып орар. Ында тудуп турар чурттарга бажыңнары бот-боттарынга дөмейлешкек эвес, янзы-бүрү хевирлиг бооп турар.

Чаа чылдан эгелеп тудугжуларга чурттакчы чон база дузалажып эгелээн. Олар чурттап турар бажыңнарының септелгезин боттары кылып турар. Кайы-бир хой каът бажыңның чурттакчылары дүүржүп алгаш, ол бажыңны каттар азы подъездилер аайы-биле септеп турар. Оларны тускай эртемниг специалист удуртур. тудуг материалдары болгаш транспорт-биле хандырылганы тудуг-септелге бүдүрүлгелери боттандырып турар. Ындыг арга үүгле хой чүүлдерни кылып алырынга эвес, а септелге ажылының шынарын бедидериңе коиучуг дузалап турар. Чүге дээрге септелгени чурттакчылар боттары кылган болгандв, ооң шынары багай болган деп чугаа турбас ужурлуг.

(СЭТА).

ПРОТОКОЛ

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Көдээ ажыл-агыйга кады ажылдажылга талазы-биле совет-америк комиссияның сески сессиязы америк найысылалга бодунуң ажылын дооскан. АКШ-тың көдээ ажыл-агый министерствозунга специалистер солчулгазының болгаш көдээ ажыл-агый талазы-биле 1988—1989 чылдарда кады ажылдажылгазының программазының дугайында протоколга ат салган. Программада, чижээлээрге, көдээ ажыл-агыйны чорударының дуржулгазын өөренири, үнүш өстүрериңе болгаш мал ажылынга продуктулуг чорукту бедидерииің дуржулгазын өөренири, үрезиннер солчуру, институттар аразынга дорт харылзааларны тургузары болгаш специалистер солчулгазы баш удур көрдүнген. Көдээ ажыл-агыйның экономиказынга хамаарышкан сан-түннер болгаш методологиялар-биле солчуруп, үнүштер генетиказының, суг болгаш хөрөүн курлавырын камгалаар талазы-биле ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың специалистериниң дуржулгазын өөренирии төлевилээн.

Совет таладан протоколга делегациянын баштыны ССРЭ-ниң Агроүлетпүркүркомунуң даргазының бирги оралакчызы Е. И. Сизенко, америк таладан —АКШ-тың делегациязының баштыны АКШ-тың көдээ ажыл-агый министриниң бирги оралакчызы П. Майерс олар ат салганнар.

Ёзулал үезинде совет делегацияның баштыңы чүве чугаалап тура, ядролуг ракеталарның бүдүн хевирии үзүткаар дугайында Керээге ат салгаш, ийи чурт даартагы хүнден коргар чорук чок болуур, кижи төрелгетенниң тайбың дугайында күзелин боттандырып чорударынга төөгүлүг базымны кылган үеде сессияның ажылы чоруп турган деп онзалап демдеглээн. Ажылдап кылган программа ийи чурттуң кайызынга-даа ажыктыг кады ажылдажылганы хөгжүдерииге бараан болуп, чаагай кожа-хелбээ совет-америк харылзааларның улам быжыглап тургузарынга дузалаар.

Документ специалистерни ажыктыг кылдыр солчурунга үндезинии салып, ол элээн улуг болгаш кайызынгада ажыктыг түңнелдерге чедирер ужурлуг деп, АКШ-тың делегациязының баштыны демдеглээн. Эртемтехниктиг болгаш экономиктиг түңнелдерии алырының перспективазы чугула болбайн ааи, ынчалза-даа ол программа бистиң чурттарывыстың аразынга бот-бот, тарын билчир чоруктуң өөрииңе арганы берип турары ооң эвээш эвес чугула деп, ол чугаалаан.

Делегей медээлери

СЕССИЯ АЖЫТТЫНГАН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). КНО-нуң штаб-квартиразында хөлезиленикчилерни чыып алыры, ажыглаары, акшаландырары болгаш өөредири-биле демисел чорудар талазы-биле делегей конвенциязын ажылдап кылыр талазы-биле тускай комитеттиң сессиязы ажыттынган. Ооң киржикчилери ындыг конвенцияны ажылдап кылыры-биле холбашкап айтырыгларыны чугаалажып көөр, ол чугула документии чогаадып тургузарын уламчылаар. Ылаңгыя Африка, Төп Америка болгаш өскеде-даа хөгжүп орар чурттарга хөлезиленикчилерии үүлгедиглериниң өзүп турар айыылы-биле холбаштыр дегей шиитилежилгези ханы сагышсыралын илередип турар. КНО-нуң Кол Ассамблеязының 42-ги сессиязының шиитпирии ёзугаар аргалыг болза Кол Ассамблеяның 43-кү сессиязына, делегей конвенциязының толевилели кирип турар болдуңун түңнел илеткелин киирери-биле комитет бүгү-ле күжениишкиннерни баш удур чорудар ужурлуг.

Суд залындан

ДАМДЫДАН ЛИТР ЧЕДИР

Ульяновскиде № 1 автотранспорт бүдүрүлгезиниң чолаачы-экспедитору Азиз Тазетдинов күрүне бензинин шагдан бээр самчыгдап келген. Бензинни дамдыдан литр чедир хуулдуруп көөрге, оон бажыңына чоорту хөвар дээн хээлерлиг хевистерниң кандыг-даа хемчээлдии тыптып турган. Чоорту сөөлгү үндүрүлгениң магнитофону, адак сөөлүнде чаа «Волга» бажың чанынга турупкан. Ол бүгүдеге караа тотпаан чолаачының күзелинге, харыдаа сугга чоруур чалгыныыг катер-даа тып алза кандыгыл дең бодал кирген. Суг дег бензин турда, ону канчап садып албас боор!

Бир-ле катап милиция ажылдакчылары Н. Белов биле А. Морозов олар Тазетдинов чүүк машиназындан сут бидону ишти хемчээлдиг бензин кудуп турда, туткан. Ол бензинни кала хереглээрии олар сонуургаан. Айтырыгга харыылаар бензин хөнүү чок болзажок, ол мынчаар өчүүр ужурга таварышкан. «Бензин кудар багым септеп турдум» диген. Аңаа истелге органының бөлүүн кыйгыртыр ужурга таварышкан. Истелге бөлүү келгеш, ооң бажыңының девискээринден 200 литр бензинии болгаш 55 литр мотор үзүн тыпканнар.

Ульяновск хоорайның Ленинск районунуң улус суду ооң хөрээн сайгарган. Күрүне бензинииң кайнаар «бусталып» келгенин тодараткан. Социалистиг өнүхөрөнгини самчыгдап турганы дээш кеземче харыысалгазынга Тазетдиновтуң мурнунда база онаажып турганын олар өөренип көргеп. Ол оорну эдип-чазаар күш ажыл колониязынга шыңгыы чурумга дөрт чылда хосталгазын казып шиитккеп. Күшажылчы эвес орулга-биле тыпкан хөрөңгизин «Волга»-биле катай хавырган.

Н. МОЛОДАРОВ.
Ульяновск.

КАИ дыңнадыы

ОРУК КАШ «ЧАҢНЫГ»

Кышкы үеде автомобильдерни башкарары орук болгаш метеорология байдалдарының уржуундан нарыыдап турар. Оруктуң тайгыры, багай көстүрү чолаачының бедик мергежилдиг болурун, кичээнгейлиин негеп турар. Бо хүннериң соогу 30-45 градус, шаң-туман. Ынчангаш көстүрү багай. Бо байдалдарда чолаачы улуг семремчилелдиг болур ужурлуг.

Ынчалза-даа ол дугайын уттуп, озал-ондакка таварыжып турарының чижектери бар. Январь 20-ниң хүнү. Республиканың хереглекчилер ниитилелиниң автотранспорт колонназының чолаачызы Э. О. Кызыл-оол башкарып чорааны ГАЗ-53 автомашиназын Каа-Хем кудумчузундан Калинин кудумчузунче үнүп ора, аңдарып алган. Ынчан оруктуң көстүрү багай, улуг хаттыг турган. Серемчилел ышкынганындан бо таварылга болган.

Январь 18-те Агроүлетпүркүркомунуң ийи дугаар автотранспорт бүдүрүлгезиниң чолаачызы П. Г. Толстых оруктуң тайгырын уттуп, хеп-хенертен тормозтаап, удур чоруп орган автомашина-биле «КамАЗ-ын» үскүлештирген. Дошталы берген орук «каш чаңныг» болу бээрин думчукка кертип алыры чугула. Тормозтаарга-даа, дугуйлар бурунгаар тая бээр, ол-бо талаларже автомашина окталы бээр болгай. Ол дээрге башкарылганың контрольдан үне бээри-дир. Ооң түңнелинде чүү-даа болур.

Тайгыр доң орукка автомашиналарның шимчеп чоруур аразы анаадагызындан ийи-үш катап ырак болур. Кызылга пассажир автотранспортунуң автомашиназыбиле Е. Г. Гуменков ол дүрүмнү сагывайн чораап, мурнунга доктаай берген ЗИЛ-554 маркалыг автомашинаны үстүрген. Ол чижектиг хажыдыышкынны Кадык камгалал министерствозунуң автобаазазының чолаачызы В. Ондар болдурган. Бо таварылга Калинин кудумчузунга болган. Шимчээшкинниң кайы хире дүрген болурун чолаачы кижи оруктуң база ооң көстүрүнүң байдалын барымдаалаар ужурлуг. Орук шимчээшкинниге озал-ондак таваржыр деп баар болза, чолаачы автомашинаның шимчээшкинин оожумнадыр, чок болза, автомашиназын доктаадыр ужурлуг. Орукка көстүрү үжен метр четпес болза, мурнунда чораан автомашинаны сүрүп эртери хоруглуг.

Орукка эзирик чолаачы дег озал-ондактыг кижи чок. Оон чүнү-даа манап болур. Январь 19. Өвүр районга алды дугаар кежүп чоруур механизастаттынган колонназының чолаачызы С. А. Семис-оол эзирик чораш, автобузун аңдарган. Пассажирин эмчиге улус чедирген.

Таңды районда Кызыл — Бай-Хаак — Сосновка орук белдиринге М-2140 автомашинаның чолаачызы В. Гуряк эзирик чораш, шанактыг чораан аътты хөме таварыпкан. Оон түңнелинде бир кижи амы-тынындан чарылган, ийи кижини эмнелгеже чедирген.

Тротуар, чадаг кижи кылаштаар орукка чолаачы улуг кичээнгейлиг болур ужурлуг. Орукка кижилер үстүр эвес, бо-ла чоруур болгай. Доң черге кижилерниң идии тайгыр, машина адаанче кире берип болур.

Орукка озал-ондакты болдурбазы чолаачыдан, автотранспорт бүдүрүлгелериниң удуртукчуларындан улууби-биле хамаарыжыр.

В. КЛЯВИНА.

Чурттуң соңгу районнарында база катап эгелээнибиле массалыг ашты чайладыр дээш Эфиопияның чазаа шудургу хемчеглерни ап чорудуп турар. Амгы үеде Эритрея, Уолло, Тигре болгаш Харерге провинцияларда чурттакчы чонга аъш-чем чедишпейн турар. Ол районнарда аъш-чем продуктуларын хуваар талазы-биле төптерни, тур амбулаторияларны организастап тургускан. Ашка таваржып турарларга күрүне курлавырларындан 50 муң тонна тарааны берген. КНО-нуң болгаш делегейниң Кызыл Крезииің берген транспорту-биле кандаашкын эң-не күштүг болган Тигреде Соэб порттан онза дузаның чүктерии чедирери эгелээн.

ЧУРУКТА: Тигреде районнарның бирээзинде аъш-чемни хуваап турары.

Прессенс бильд— СЭТА-ның фотозу.

Чоннуун—чонга

ХОЛ КУРУГ ОРБАС

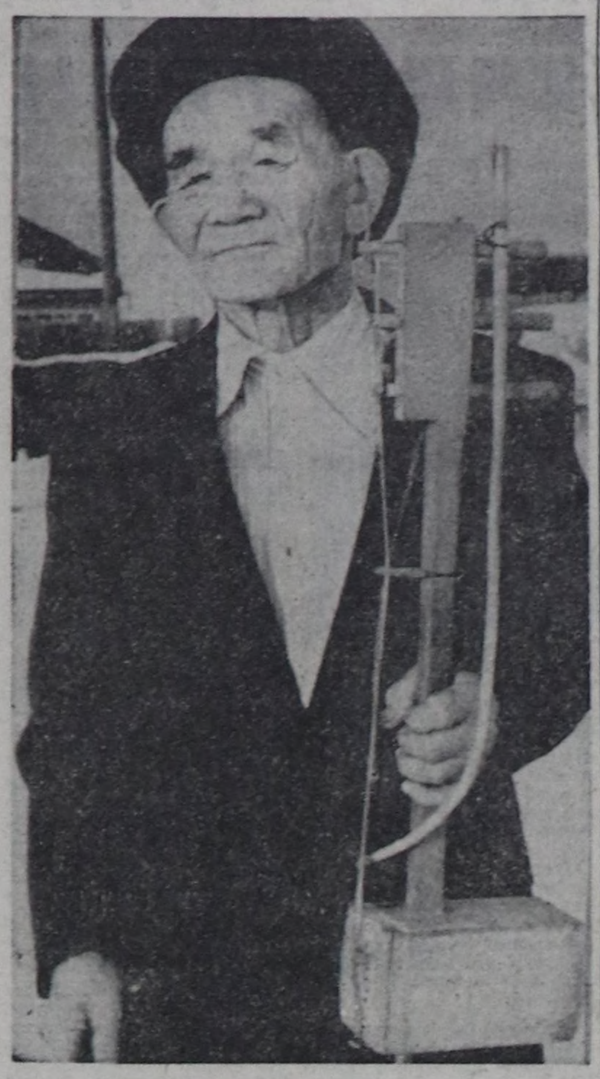

Чем кылыр болгаш удуур өрээлдерлиг бичии бажың. Өрээлдериң бирээзинде— уруу чаш оглу-биле, өскезинде — ачазы боду чурттап база ажылдап орар.

Чогум чем кылыр өрээлде стол чок, түгле орун бар. А хыраалыг, бичежек соңга баарында — чепсек-херексел: дөжү, кызыткы, шүүче, маска, эгээ. Өрээлдиң карацгызы аажок, бедик дээвиирде лампаның бүлүртүң чырыы бо кижиниң ажылынга улуг-ла дуза бербес. Хыраалыг соңгадан база чырык шоолуг кирбес: соңга бажыңның хөлегелиг талазында. А бо кижиниң хары 70 ажыг, бир караа шуут көрбес. Бүгү байдал мындыг хирезинде, ол эгеп, дүрбүп, соктап, чоюп, кезип, дилип — чай-кызыг чок орар. Чамдыкта кылган түүлүн суйбап, чырыкче угландыр шыгаап, катап хоюглап, дескилеп шаг болур. Үргүлээр-даа. А оон соонда өрээл иштинге аялгалар чаңгыланы бээр.

Ийе, чаңгыланы бээр. Түге дээрге бо кижи — тыва хөгжүм херекселдери кылыр мастер, ёзулуг чогаадыкчы салымныг ус-шевер, уран түүлге бердинген хөгжүмчү. Тээли суурда бо чаныш-сыныш чок хоочунның долу атсывы — Идамчап Сүрүнович Хомушку. Ол бичиизинден-ле хөгжүм херекселдерине ойнаар болган. Оон уламыдан уран түүл көрүлдезинге бүгү назынында киржип келген. Ылаңгыя баян, гитара чок турган Тыва Арат Республика үезинде байыр-чыскаалдарга, хурал-суглаа болган черлерге туржук, чайлагда, аалдарга безин игилдеп, бызаанчылап, чадаганнап, хомустап чораан. А бот-тывынгыр уран түүл бөлүмүнде кирген соонда, оон амдыгаа чедир адырылбаан.

— 1917 чылда, чазын төрүттүнген мен. Арта-ла, Май 1-де. Ынчангаш хөлүг база белен кырывас болган боор мен — дээш, менче хүлүмзүрду. Оон чазык шырайындан, чиик шимчээшкиниинден болгаш баштак чугаазындан бо-даа аңаа эвес, күш-шыдалы долу хевээр, тура-соруу ам-даа бижиг кижи-дир дээрзи билдинде берди.

Идамчап Сүрүнович улустуң чогаадылганың ийиги бүгү-эвилел фестивалының программазынга дүүштүр республиканың бот-тывынгыр уран түүл көрүлдезинге чедишкинин киришкен. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чыл оюн таварыштыр оон Тыва АССР-ниң Дээди Соведиинин Президиумунун Хүндүлел бижии-биле шаңнаткаңы — хоочунның күш-ажылының үнелели ол.

Бодунуң узун назынының дургузунда Хомушку Идамчап хөгжүм херекселин хөйнү кылган. Түгле хомус саны безин муңга чыткас. Игил болгаш бызаанчы үс черле бар, оон аазжевес. Оларның кырынга чадаган, лимби, дошпулуур, шелер-хомус дээш янзы-бүрү эдис-килерге чедир оон кылбаан, тутпаан херексели чок. Шуптузун кылып, шуптузун ойнап билир. Ёзулуг алдың холдуг кижи ол.

— Тудуг кылып, дарганнап-даа чордум, оглум. Колхозташкан соонда механизаторлап, пенсияже үнгүже чолаачылап келдим. Кандыгдаа үеде бот-тывынгыр уран түүлден чарылбадым, чазанырын болгаш соктанырындаа кагбадым — деп чугаалап ор. Ол хире берге, кара дүне-даа кээр ажылдыг хирезинде, концертке киржип, хөгжүм херекселдери кылып, четтигип турган.

— Материал-ла бар болза, ажыл бүде бээр үве — дидир. Оон ханада бызаанчыже холун имнеп сунду.— Мону шай-соовас даштындан кылдым. Эдери эки чорду. Бокка чыткан үрелик пианино хааржаандан-даа бызаанчы чазап турдум. Шиви манзаны сугга хайындырып-хайындырып алырга база эки. Чурум ёзугаар белеткеп алыр болза, тыва хөгжүм кылыр материалдар бисте чок эвес ийин. Чамдык кижилер боттарының чалгаазын азы түве кылып билбезин материалче чуүй каар, «сураалын тывар, дилээнин алыр» дээрзин уттуптар. Кижи боду шимченир азы каш кижи каттыжып алыр ийикпе, ылаңгыя төп хандырылга чери тургузуптар болза, материал дугайында чугаа турбас апаар — деп идеп ор.

Хоочунның чугаазындан алырга, хөгжүм херекселиниң шынары мастериң материалды канчаар белеткеп алырындан хамааржыр. Чижээлээрге, хылды немеп тургаш, чооннадып-даа, чамдыызын ап каап тургаш, чиңгелеп-даа болур. Сыырткыш хылы быжыг, мычалза-даа өткири мал хылы дег арыг болбас. А мал хылы дыдыраш азы өлүгленген болза база таарышпас.

Тыва хөгжүм херекселдери кылыр кижилериң эвээжеп турарын чугаалап ор. Ылаңгыя аныяктар барык чок. Сүт-Хөлде Ондар Маржымал башкының оглу демир-биле-даа, ыяш-биле-даа кылыр херекселдерниң кайызын-даа кончуг кылыр. Оон ынай кым боор? Өскезин пенсиялаан азы пенсиялаар үезин чоокшулаан кижилер-дир. Аныяк-ла дээни Барыын-Хемчиктиң Бижиктиг-Хаяда Хомушку Биче-оол, Улуг-Хемниң Ак-Туругда Бегзи Каадыр-оол, Мөңгүн-Тайганың Мугур-Аксында бо хоочунның оглу Хомушку Каадыр-оол — кижи ортузу эртип чоруур мастерлер. Мынчап кээрге, кадрлар белеткээр айтырыг чидиглеп турар. Азы хөгжүм кылыр мастерлер бар суурларның школаларынга ол мергежилди шиңгээдир соруглалыг бөлүмнерден ажыктса, харын-даа, күш-ажыл кичээлдерин ынаар угландырза чүл? Оон чүнү-даа чидирбес харын, хөгжүм херекселдери кылыр кадрларлыг болур бис. Аңаа мергежий берген оолдарны болгаш кыстарны Новосибирскиниң, Ленинградтың болгаш ескедаа хоорайларның бызаңнаар болгаш суй-белек кылыр мастерлер белеткээр училищелеринче киирер болза, улам-на чогумчалыг. Ёзулуг уран холдуг ус-шеверлер оон үнер. Черле кадрларны өстүрери чугула, ылаңгыя чогум тыва хөгжүм херекселдери кылыптар кижилер бар турда. Айтырыг ол хире чидиг тургустунуп келген.

Чеден ажыг харлыг хөгжүмчүден база бир билип алган чүвем — хөгжүм херекселдериниң өртээнің доктаамал эвес, аңгы-аңгы болуп турары. Бир эвес тускай комиссия тургускаш, херексел бүрүзүнүң өртээн доктаадыр болза, ындыг болуру чеп: шынарын, каасталгазын, кылган материалын болгаш ескe-даа көргүзүглерин барымдаалаар болгай. Комиссия өртек доктаатпаан херекселдерни хереглекчилер кандыг-даа өртек-биле ап турар. Чижээлээрге, ам Ак-Довуракта Александр Салчак Культура министерствозунга тургаш, Якутия баарда 20 хомустуң бирээзин-не 20 рубль-биле кылдыртып алган. Ынчалзажок ол хомустарның хавын Идамчап Сүрүновичи чымчак ыяштан ак ыскыттыг, кара саар идик олчаан кылган. Ол-ла Александр Мугурувич оон соонда 15 хомусту 10-10 рубль-биле алган. Чаңгыс кижи безин мырыңай ийи аңгы өртек берген.

Хомусту кылдыртып ап турар улус хөй. Ылаңгыя уран түүл көрүлдеринин үезинде чагыглар эңдерлип кээр. Чартык чыл дургузунда безин Тес-Хемден Д. Оюң-Бартан онну, Эрзинден Дүпчүр Бригад онну, Тожудан Чүлдүм Эрес-оол он тосту, район иштинден болгаш Кызыл хоорайдан чагыткан кижилер база эвээш эвести алган. Шуптузунуң өртек дээш бээр акшазы аңгы-аңгы. Оларның чамдыызы мастерниң кылган ажылынга болгаш үндүрген күжүнге. деринге болгаш ажылдың шынарынга дүүшпес өртекдаа тургуза бээр. Мындыг чугула ажылдың чер-черде партия, совет болгаш культура органнарының, ылаңгыя Культура министерствозунуң, хайгаарал чок болганындан ындыг байдал кайдадаа тургустунган.

Республиканың Чурт үлетпүр министерствозунуң чоңнуң уран тывыш чери айда он хире хомусту бүдүрүп турар. Оон дылының хээрээ аажок, «Өөрүшкү» ансамбльдиң кежигүнери кашты-даа сыкты. Шынар чок ол хомустуң доктаатказ өртээ 17 рубль 50 копеек.

В. И. Ленин аттыг уруглар фондузу тургустунуп турда, Шуйнуң кадыкшылга школазынга он хомусту халас кылып бээр мен деп ол хоочун чугаалады. Чеден ажыг харлыг кижиниң ол ада сагыш салыышкынын деткивес аргам чок. Ол — кырган кижиниң бодунуң-даа, школачы уругларның-даа сагыш-сеткилинге өөрүнчүг болур. Ынчалзажок доктаамал өртек дугайын азы комиссия өртек тургузар, кылдынган херекселдерни сайгарарын ол харыылаар дугайын черле өөренип көөрү албан. Ол үүл дээрге-ле, хамык мастерлерниң ажылын углап-баштаар, холга алыр болгаш организастаар дээни ол. Чугаа харын оон дугайында болуп турар.

Культура министриниң оралакчызы Л. М. Борисова мырыңай чоокта чаа 200 хомус чагыды деп, хоочун мастер чугаалап ор. Өртээн каш дидир дээримге, оозун дугурушпаан бис дээр болду. Ындыг болганда оон өртээ база билдинмес. Түгле хомус эвес, өске хөгжүм херекселдериниң өртээ база мындыг байдалдыг. Чижээлээрге, Бай-Тайга райкүүскомнуң культура килдизи эртткен көрүлдеде дөрт бызаанчы кылдыртып алган. Бирээзинии-не өртээ 50 рубль болган. А ол-ла үеде республиканың культура министриниң оралакчызы турган, В. В. Оскал-оолга бир игил, бир бызаанчы чедирип бээрге, 140 рубль төлээн. Ийилдирзин каттыштыр.

— Чеден чылдарның эгезинде бир бызаанчы кылдым. Дөрт хылдыг кылдыр. Оон-биле Москвага бүгү-эвилел көрүлдезинге кириштим. Мөңгүн-Тайганың Мөгенбүренде ыраажы Хертек Мыйзоңну үдеп чорааным ол. «Бай-ла Хемчиимни» ырлап турда. Ол бызаанчы оон соонда Саая Бюрбээге, оон Александр Салчакка барган. Ол бызаанчы ам Даг-Алтайда, композитор Роберт Лесников моон ынаар көжерде Ак-Довуракта Александр Салчактан алаң кылып турган, садып апкан. Ол кымгадаа 100 рубльге барып турган бызаанчы түве —деп, кырган сактып орар.

Хөгжүмчүнүң холунда — демги-ле ханадан дүжүрүп алган бызаанчызы. Хире-хире ойнап, ырлап каап ор:

Барып-барып бады келген
Бажы бедик Бай-ла
тайгам.
Виктор Көк-оолдуң «Чурттум бо-дур», украин улустуң «Ехал казак за Дунай», грузин «Сулико», тыва «Кайгамчыктыг Интернационал» болгаш өске-даа ырларны ырлаткылады. Оон «Дөнен шилгимни» бадырыпты:

Шулу бодун, дөлем сыныр
Шуткуп куткан дериг
шыпкан.
Дөскел-ле чок челип орар
Дөнен шилгим тааңда
чараш.

— Мону ам кымга-даа бербес мен — дээш, бызаанчызын суйбагылай-дыр.

Нарын болгаш ховар хөгжүм херекселдерин чамдык кижилерниң камнавазын ол кайгап ор. Бичии чери үрели бээрге, хыды безин үстү бээрге, ону кылып албас, ол олчаан октагыдаптар. Боду шыдавас болза, ону кылган кижизиңге септеттирип алза. Мээң кылган игилим азы өске-даа хөгжүм херексели үрели бээрге, халас септеп бээр мен дидир.

Республиканың Культура министерствозунуң Бурятиядан, Москвадан болгаш өске-даа черлерден хөгжүм херекселдери сурагланып турарын база билир болду. Бурятиядан бир хөгжүмчү кижи Идамчап Сүрүновичиниң бир игилин садып аппарган. Боттарының игили эки болган болза, ону чүге алыр ийик. Ол база шын. Ынчангаш тыва хөгжүм херекселдерин чүгле маңаа кылырының чугулазы ам кымга-даа билдингир апарган. Ындыг турбуже, хамык байдал ону бадыткан турда-ла, республиканың культура албан черлери бо чугула болгаш херектиг ажылды организастаар талазы-биле бичии-даа хемчег албайн турар. Кызылда-даа, районнарда-даа ындыг. Чогум кылып кириптер болза, ында кончуг берге чүве чок. Чүгле Хомушку Идамчап эвес, ол дугайын композиторлар семинарында чораан мастерлер база чугаалап турду. Чүгле чырык өрээл болгаш керээ чарары бирги ээлчегде четчир. Ону эгелээрге-ле, кыдынган херекселдерни хүлээп алыр болгаш өртек доктаадыр комиссия, хөгжүм херекселдерни сайгарары чергелиг айтырыглар чайгаар боттаны бээр. Оңу дарый эгелээр херек, черле чежеге дээр аңаа, хол даян орар бис?

К. ЧООДУ.

КОНКУРСТУҢ ТҮҢНЕЛДЕРИН ҮНДҮРГЕН

«Бойдусту ленинчи ёлу-биле көөрү дээш» деп республика конкурузунуң жюризи чогаадыкчы коллективтерниң киирген материалдарын сайгарып көргеш, олар конкурстуң негелделериниге база соруглаларынга дүгжүп, бойдус камгалалының ленинчи идеяларын пропагандалаарының чаагай соруглаларынга бараан боол, төрээн черинге ынакшылды чурттакчы чоңга кижизидеринге, номчукчуларның Төрээн чуртунуң, республиказының дугайында билиглерин калбартырынга салдар чедирип турарын демдеглээн.

Тыва АССР-ниң Журналистер эвилелиниң Бүгүэвилелдиң бойдус камгалалының ниитилелиниң республика организациязының, Тыва АССР-ниң Арга-арыг министерствозунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында ажыыртывыш ажыл-агый эргелелиниң, ажыларның болгаш балыкчыларның республика ниитилелиниң база Респотребсоюзтуң белеткелдер эргелелиниң чарлааны «Бойдусту ленинчи ёзу-биле көөрү дээш» конкурска келген болгаш парлаттынган материалдарның хүннүң негелдезинге дүгжүп турарын, идейлиг, уран-чечен деңнелин, жанрларының янзы-бүрүзүн, кижизидикчи салдарын өөренип көргеш, дараазында коллективтерге шаңналдарны жюри тывыскан:

Чогаадыкчы коллективтерден:

бирги шаңналды — хүндүлел бижикти болгаш 200 рубль түңнүг акша шаңналын — **«Тувинская правда» солуннуң редакциязынга** «Кижи болгаш бойдус» деп үндүрүлгелери база бойдус камгалалынга хамаарышкан материалдары дээш;

ийиги шаңналды — ийиги чергенің дипломун болгаш 150 рубль түңнүг акша шаңналын — **Тыва АССР-ниң Телевидение болгаш радио дамчыдылга талазы-биле күрүне комитединге** бойдус камгалалынга хамаарышкан темалыг үндүрүлгелерни бедеткеп, дамчыткаңы дээш;

үшкү шаңналды — дипломну болгаш 100 рубль хемчээлдиг акша шаңналын — **«Шын» солун редакциязынга**, бойдус камгалалынга хамаарышкан темалыг үндүрүлгелери болгаш материалдары дээш.

Авторларга

Киирген материалдарның конкурстуң негелделеринге долузу-биле чедир дүүшпейн турарын барымдаалаан, бирги шаңналды тывыспазын жюри шиитпирлээн.

Ийиги шаңналдарны — хүндүлел бижиктерни болгаш 100-100 рубль хемчээлдиг акша шаңналдарын — «Тувинская правда» солуннуң килдис ргелекчизи **В. С. Кривдикке** болгаш Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының директору **Д. Б. Бузур-оолга**;

үшкү шаңналдарны — хүндүлел бижиктерни болгаш 75-75 рубль түңнүг акша шаңналдарын — Тываның балык камгалалының инспекциязының күрүнениң улуг инспектору **Н. К. Бескровныхка**, Телерадиокомитеттиң радиодамчыдылгазының редактору **Н. Е. Ваньковка** болгаш «Шын» солуннуң корреспондентизи **М. Д. Оюңга**;

мактал шаңналдарны — дипломнарны болгаш 25-25 рубль түңнүг акша шаңналдарын — Тыва АССР-ниң арга-арыг ажыл-агый министриниң оралакчызы **Т. Х. Бараанга**, «Тувинская правда» солуннуң редакторунуң оралакчызы **О. И. Гавриловка**, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында аңнаыр-тывыш ажыл-агый эргелелиниң охотоведи **А. С. Санчатка**, телевидениениң улуг редактору **К. Д. Ооржакка**, «Тувинская правда» солуннуң штаттан дашкаар корреспондентизи **В. А. Тараненкога**.

* * *

Партияның болгаш чазактың шиитпирлериниде тодаттынган бойдус камгалалының сорулгаларының чугулазын барымдаалап көргеш, Тыва АССР-ниң Журналистер эвилели, Бүгү-эвилелдиң бойдус камгалалының ниитилелиниң республика организациязы, Тыва АССР-ниң Арга-арыг ажыл-агый министерствозу, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында аңнаыр-тывыш ажыл-агый эргелели, Тыва Респотребсоюзтуң белеткелдер эргелели, аңчыларның болгаш балыкчыларның республика ниитилелиниң чыл санында чаңчыл болган «Бойдусту ленинчи ёзу-биле көөрү дээш» деп бойдус камгалалынга тураскаатканаң эң эки материалдарның конкурузуун улай чарлаан.

Конкурска кирер материалдарга бойдус камгалалының ленинчи идеялары сиңген, партияның XXVII съездиниң шиитпирлерин, ССРЭ-ниң болгаш Тыва АССР-ниң конституцияларының бойдус курлавырларын камгалаарының, бистиң арга-арыгларывысты, сугларывысты, дириг амытаннарывысты, агаарны, хөрзүнүң болгаш чер иштиниң байлактарын камгалаар талазы-биле түүлдерин амыдыралга боттаидырары дээш демисел, бойдус камгалал организацияларының, олардың активчилериниң, бойдуска ынактарның ажыл-чорудулгазы, бистиң хоорай, суурларывыстың чаагайжыдылгазы көргүстүнген турар ужурлуг. Ол материалдар чаагай соруглага— бойдуска болгаш оон байлактарынга хумагалыг хамаарыылганы кижизидериниң, чоннуң байлаашыл тотчеглекчилериниге эптеш чок чоруктуң херээниге бараан болур ужурлуг.

Конкурска чогаадыкчы коллективтер, чогаалчылар, журналистер, фоторепортёрлар, ажылчын болгаш көдээ корреспондентилер, чурук тыртпырарының ынактар, бойдус камгалал организацияларының активчилери кирип болур.

Ээн эки материалдар дээш дараазында шаңналдарны доктаатказ:

Чогаадыкчы коллективтерге:

чаңгыс бирги шаңнал, 200 рубль түңнүг;

чаңгыс ийиги шаңнал, 150 рубль түңнүг;

чаңгыс үшкү шаңнал, 100 рубль түңнүг.

Авторларга

чаңгыс бирги шаңнал, 150 рубль түңнүг;

ийи ийиги шаңналдар, 100-100 рубль түңнүг;

үш үшкү шаңналдар 75-75 рубль түңнүг;

беш мактал шаңналдар, 25-25 рубль түңнүг.

Бижээн түүлдерни, тыртырган болгаш чураан чуруктарны авторлар республика болгаш районнар солуннарының, Телерадиокомитеттиң редакцияларынче чорудар. Редакциялар 1988 чылда парлаттынган материалдарны Тыва АССР-ниң Журналистер эвилелиниге шаңналга киирери-биле декабрь 15-ке чедир бээр.

ЧАА ЧЕМПИОН

Хүүда бирги чер дээш стол теннизинге республика маргылдаазы болуп эрткен. Аңаа херээжен чээрби, үжен эр кижи киришкен. Эр улусту алды, херээжен улусту дөрт болүкке чаргаш. Ол бөлүктерден ийи-ийи кижи түңнел оюнга ойнаар. Моон мурнунда чылдарда олимпийжи система-биле ойнаш, уттурган кижи үнүп турган болза, бо удаада кижи бүрүзү-биле ойнаар арганыг болган.

Эр улустан түңнел оюнга он ийи кижи ойнаан. Сес ужуражылга эрткен соонда кымның бирги чер алыры безин билдинмейн турган. Моон мурнунда чемпионнаар турган Н. Данчир-оол, В. Фунтиков олар безин бир-бир уттурупкан.

Эң соолгу ужуражылгада Н. Данчир-оол биле А. Салчак ойнаан. Оларның кайызы-бир тиилээни чемпион болур деп чүве билдине берген. Баштайгы сайны дуржулганыг теннис ойначылыы Николай Данчир-оол ажыткан. Көрүкчүлер аңаа адыш часкаашкыннары-биле харыылаан. Оон соонда Андрей Салчак саннарны улаштыр-улаштыр ап, оюнну бодунуң ойнаар стилинче киирде берген. Николай Данчир-оол чоорту Андрейниң ойнаар байдалынче киргеш, 20 санга уттурган.

Моон мурнунда чылдарда А. Салчак шаңналдыг черлерни ап турган. Бо удаада ол эки ойнаашаң, 1988 чылда республиканың чаа чемпиону болган. Ийиги чери Н. Данчир-оол, үшкүзүн — Владимир Фунтиков эзлээн. Оларга бирги, ийиги болгаш үшкү чергениң дипломнарын тывыскан. Бирги черни/ эзлээн А. Салчакка өртектиг белекти берген.

Херээжен теннисчилер дөрт болүкке ойнаан болгаш оларның түңнел оюнга ийи-ийи кижи кирген. Түңнел оюнга Кызыл хоорайдан — 3, Улуг-Хем райондан — 2, Эрзин, Каа-Хем, Мөңгүн-Тайга районнардан бир-бир кижи ойнаан.

Уруглар аразында оюн бедик деңнелге болуп эрткен. Кижи бүрүзү тиилелгеже түткүлдүүн көргүзүп, удурланыкчызының подачазындан сан алырын кыдыдып турган. Чидиг демиселдиң түңнелинде Кызыл хоорайның төлээзи Мира Ооржак 6 санныг болуп, бирги черни алган, бирги чергениң дипломуу болгаш өртектиг белекбиле шаңнаткан. Ийиги черни Кызыл хоорайдан С. Шивит алган, ийиги чергениң дипломуу-биле шаңнаткан. Үшкү черни ким ээлээнин мыңчаар тодаратказ. Үш кижи дөрт-дөрт санныг болган. Боттары удур-дедир база утчун каапкан. Ынчангаш оларның уткан болгаш уттурган оюннарын санаар ужурга таварышкан. Түңнелинде эвээш уттурган кижи Улуг-Хемниң төлээзи Алдымаа Назыты болган. Ынчангаш аңаа үшкү чергениң дипломун тывыскан.

Оюн үезинде чамдык ойнакчылар боттарының турааы-биле маргылдааны каапкаш чоруй баар таварылгалар турган. Эрзин районнуң төлээзи А. Куныучап оюнга келбейн баргаш, тик сан алгаш, оон соонда кол судьяга келгеш эрттирипкен оюнун ойнаарын дилеп турган. Бо чорук бодун болгаш удурланыкчызын хүндүлевейн турарының херечизин-дир.

Ойнакчылар аразында бирги разрядчылар бар-даа болза, мастерге кандидаттар чок. Моон мурнунда мастерге кандидат турган В. Фунтиков ол адын бадыткап шыдаваан.

Тыва АССР-ниң Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитеди тиилекчилерге чемпион кожааларны тывыспаан.

Ө. МОНГУШ.

ТҮҢНЕЛ ОЮНЧЕ КИРГЕН

Мячилиг хоккейге зоналар аайы-биле маргылдаалар болуп турар. Төп зонага Тожу, Каа-Хем, Эрзин районнарның болгаш Кызылдың «Енисей» командазы ойнаан. Үш хүн үргүлчүлээн оюнуң түңнелинде Каа-Хем, Эрзин районнарның командалары түңнел оюнга ойнаар эргени чедип алган. Түңнел оюн февральдың 13—15 хүннеринде Кызылга болур.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

АГААР

Бөгүн республикага бүргеп, аязыр, быскан хар чаар. Агаарның температуразы дүне 26—31, чамдык черлерге 35—40, хүндүс 24 — 29, чамдыктарында 15—20 градус соор. Хаттың күжү секундада 9—14, күштели бергенде 20—25 метр чедир.

Кызылга агаарның температуразы дүне 29—31, хүндүс 26—27 градус соор. Быскан хар чаар. Хаттың күжү 9—14, күштели бергенде 20—25 метр чедир.

КИНО

ФЕВРАЛЬ 3-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Забавы молодых» 9.30, 11.10, 12.50, 14.30, 16.10, 17.50, 19.20 (үзаткан) шактарда.

«ПИОНЕР»: «Приключения Марка Твена» 9.30, «Лиловый шар» 11.10, 13.00, «Искатели приключений» 17.10, 19.00, 20.50. К/клуб «Говорит 01» 15.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Забытая мелодия для флейты» 15.00, 19.30, «Человек свиты» 17.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Подростки» 13.40, 16.30, 19.20 шактарда.

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

СЕМИНАР-КИЧЭЭЛ

ТДЛТЭШИ-ниң хуралдаар залыңга «Тыва литератураның чугула айтырыглары болгаш литература критиказының сорулгалары» деп семинариың төнчү кичээли болуп эртken. Филология эртемнериниң кандидады З. Самдан амгы литература критиказының кылдынган ажылдарының дугайында дыңнадыгны кылган. Аңаа хамаарыштыр эртем ажылдакчызы Н. Моллеров, театровед А. Күжүгет, музыковед З. Кыргыс болгаш өскелер-даа санал бергеннер.

Тыва литератураның амгы хөгжүлдезиниң дугайында хаңы сайгарылгалыг критиктиг түүлдер парлалгага эвээш көстүп, критиктер болгаш чогаалчыларның киржилгези эвээжеп турарын санал бергеннер төнтүү-биле шүгүмчүлээн.

Бистиң корр.

ЧҮТКҮЛ ХЕРЕК

Хөй кижилерге хамаан чок, ог иштинге безин чемнең таарыштыр кылыры берге. Иранда Айыр-оол Ийи-Тал суурда «Хамнаарак» ясли-садта поварлап ажылдаандан бээр дөрт чыл чедип чоруур.

Ол боду ясли-садтың черле хоочун ажылчыны. Баштай бичии чаштарның ажаакчызы боон ажылдап турган, чоорту ону эки чем кылыр боорга, повар ажылынче шилчиткен. Чемни амданныг, чаагай кылыры ындыг-ла белен эвес. Иранда Сатовна ажылынга кончуг харыысалгалыг кижи. Эки ажылы дээш ону совхозтуң дирекциязы хөй катап шаңнап, мактаан.

Оон удуртkан «Сылдыс» агитквартира суурнуң аъш-чем делгелгелеринге бо-ла шаңналдыг черни ээлээр. Иранда Сатовна даараныры база сонуургалдыг. Оон даараан тонун, бөргүн, бопуктарын, хоректээжин суурда кедип чоруурлар хөй. Шаңнал-мактал кижиге боду чедип келбес болгай. Аңаа кижиниң ажылынга ак сеткилдиг хамаарылгазы, түткүл херек.

Н. БЮРБЮ.

ЧАРЫШТЫ ТҮҢНЭЭН

Таңды районнуң клуб албан черлериниң болгаш культура ажылдакчыларының социалистиг чарыжының түңнелдерин профэвилел райкомубиле районнуң культура килдизи үндүрген. 1987 чылда номчукчуларның саны көвүдээнин, оларга 3486 экземпляр номну эрткен чылдыындан хөйнү бергенин демдеглээн.

Районнуң клуб албан черлерин улустуң чогаадылга фестивалынга идепкейлиг киришкен.

Клуб албан черлериниң аразындан бирги черни Дүргенниң Культура бажыңы алган.

Төнчүткен библиотека системазының талазыбиле бирги черни Балгазында уруглар библиотеказының филиалы алган.

М. ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ФЕВРАЛЬ 3-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30— «120 минута». 8.35 — Мультфильмнер. 9.05 — «Идегелдер үези». Док. фильм. 10.30— Концерт. 10.55 — «Дириг амытаннар дугайында». 11.55 — 12.05— Медээлер. 15.25—Медээлер. 15.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 15.45 — Танцы ансамбли «Лээз» биле улустуң аялгаларының «Күрөкелл» ансамблиниң оюн көргүзүү. 16.05— «Эде тургустунуушкун: дуржулга болгаш нарын айтырыглар». 16.45 — «Изиг хар». Уран-чечен фильм. 18.25 — «Кирикиичилер». 19.10—Бөгүн делегейде. 19.30—«Нарын айтырыглар— дилээшкиннер — шиитпирлер». Колхоз уставының чижек төлевилелин чугаалажып турары. 21.00 — «Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Спрут-2». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 22.45 — Бөгүн делегейде. 22.55—23.50 — «Дейв Брубек Москвада». Концерт.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Москвага аян-чорук. Бурунгу Чер чалды дургаар». 8.35; 9.35 — Информатиканың болгаш саналга техниказының үндезиннери. 10 класс. Хана солуннуң ЭСМ кылып турар. 9.05 — Немец дыл. 10.05 — ОПТУ сургууулдарынга. Өг-бүле амыдыралдың этиказы болгаш психологиязы. Кижи. 10.35; 11.35—Төөгү. 9 класс. В. И. Ленин—Октябрьның баштыңчызы. 11.05 —Немец дыл. 12.05 — «Хоорайлар болгаш чылдар». Телефильмнер. 12.45 — А. Чайковский. «Чер бөмбүрзээниң өмүнээзинден». Концерт. 13.25— Медээлер. 13.35— «Кижилер болгаш дельфиннер». Ийиги фильм. 14.55—15.30 —Гитаражы М. А. Жиродле ойнаар. (Аргентина). 18.05— Медээлер. 18.15— Татар АССР-ниң алдарлыг артизи З. Шихмурзаева ойнаар (скрипка).

КЫЗЫЛДАН

19.00 — Уругларга фильм. 19.15 —«Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бот-орулга-чарылга: хүннүң херек кырында түүлдери». «Силерни канчаар хандырып турарыл?». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштарl». 20.15 — Хол бөмбүү. ССРЭ чемпионады. Херээжеңнер. «Уралочка» (Свердловск)—АДК (Алма-Ата). 20.50—«Күстен часка чедир». Док. фильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Уран түүл мастерлери. ССРЭ-ниң улустуң артизи Е. З. Капелян. 21.40 — Бүгү-россия конкурузунуң лауреады Ю. Евтушенко ойнаар (гуслиl). 23.00—00.05 — Эң шыырак хаакчыларның кежээки маргылдаазы.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 —Татар АССР-ниң алдарлыг артизи З. Шихмурзаеваның концерти (скрипка). 19.00 — Бүгудеге болгаш киноо бүрүзүнге. 19.25—Реклама. 19.30 — Архитектура болгаш ниитилел. 20.00—20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштарl». «Кол скрипка». Мультфильм. 1-ги кезээ.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-41-23, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, көдээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, информация килдизиниң, корректорларның 3-37-11, бухгалтериянын 3-43-41, солун келбейн барганда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садывының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2661. ТС—00008.